

Bilinmeyen Yönleri ile Geç Osmanlı'da Mimarların Roller ve Ahvâlleri

Oya Şenyurt¹

ORCID: 0000-0002-4837-3960

Öz

Geç Osmanlı'da diplomalı ya da diplomasız mimarlar bir hami, aile reisi, yakın akraba, iş arayan, işe iadesini isteyen şahıslar olarak kişisel sorunlarını yazılı dile getirmişlerdir. Osmanlı arşiv belgelerinin içinde son dönem Osmanlı mimarlarının kişisel sorunlarını çözmek için kaleme aldığı çok sayıda dilekçe bulunmaktadır. Bu dilekçelere göz atıldığında Osmanlı mimarları bina inşa eden, kural koyan ve kentin gelişimini belirleyen meslek insanları olduğu gibi aynı zamanda binaları çöken, ihtida eden, haklarında tahkikat yapılan, ricacı olan, af dileyen, rakipleriyle baş eden, komplo kurulan, sıra dışı tecrübeleri olan, arsalarının peşine düşen ve başını sokacak ev isteyen bireyler olarak görünürler. Bu makale Osmanlı arşiv belgeleri kullanılarak mimarların hem mesleklerinden kaynaklanan hem de meslek ötesindeki durumlarla ilişkili bazı kişisel sorunlarını belirli başlıklar altında toplamaya yönelik bir incelemeyi amaçlamıştır. Mimarların kişisel sorunlarının yoğunlaştığı alanlar çeşitli başlıklar altında toplanarak mimarların kendileri ve yakınları için talepleri veya yakınlarının mimarları referans vererek istekleri, mimarların deolette olan karşılaşma alanlarının çeşitliliğini belirleme açısından önemli görülmüştür. Ayrıca şimdiki kadar adları bilinmeyen bazı mimarların ortaya çıkarılması ve günümüz araştırmacıları tarafından bilinen mimarların da haklarında bilinmeyenlerin metinleştirilmesi ve literatüre katkı sunması mümkün hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geç Osmanlı, mimarlık ortamı, mimarlar/mühendisler

¹ Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü,
E-posta: oya.senyurt@kocaeli.edu.tr

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1438244

Araştırma Makalesi / Research Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 669 - 709

Roles and Circumstances of Architects in the Late Ottoman Period with Unknown Aspects

Oya Şenyurt²

ORCID: 0000-0002-4837-3960

Abstract

Architects with or without a diploma expressed their personal problems in writing in the Late Ottoman Period as a tutelar, head of a family, close relative, job seeker, or person seeking reinstatement. Ottoman archival documents contain numerous petitions written by Late Ottoman architects to solve their problems. A review of these petitions reveals Ottoman architects as professionals who constructed building, set rules, and determined the development of the city, but also as individuals whose buildings collapsed, who converted to Islam, were investigated, implorer, asked for forgiveness, dealt with rivals, were conspired against, had extraordinary experiences, pursued their land, and wanted a roof over their heads. This article aims to examine some of the personal problems of architects, both arising from their profession and related to situations beyond their profession, by using Ottoman archival documents to categorize them under specific topics. The personal problems of architects are grouped under various headings, and architects' demands for themselves and their relatives, or their relatives making various demands by referring to these architects, are considered important in determining the diversity of architects' encounters with the state. In addition, it has been possible to contribute to the literature by revealing some architects whose names have not been known until now and by textualizing what is unknown about architects recognized by present-day researchers.

Keywords: Late Ottoman, architectural habitat, architects/engineers

² Prof. Dr., Kocaeli University Architecture and Design Faculty Architecture Department,
E-mail: oya.senyurt@kocaeli.edu.tr

Giriş

Osmanlı'nın son dönemlerinde mimarların gerek mesleki faaliyetleri gerekse iş dışındaki taleplerine yakından bakabilmek, bir meslek adamı olarak karşı karşıya kaldıkları olayların ve durumların neler olduğu hakkında fikir yürütmemizi sağlamakla birlikte, mimarların Osmanlı toplumunda ayakta kalma mücadelelerini tanımamızı da olanaklı kılar. Mimarlık Tarihi alanında günümüze değin Osmanlı için çalışan mimarlar büyük ölçüde çalışma biçimleri ve inşa ettikleri yapılar bağlamında incelenmiştir. Ancak yaşadıkları dönemin şartlarına ve bağlı buldukları etnik köken ya da tabiyetlerine göre karşılaştıkları durumların ve ortamların farklılaştığı ve bu farklılıkların da yaşamlarında hem mesleki hem meslek dışı sorunlar yarattığı arşiv belgeleri incelendiğinde görülmektedir.

Genel olarak bir Osmanlı mimarının mesleki faaliyetlerinin Hassa Mimarlar Ocağı'nın geçirdiği değişimlerle bağlantılı olarak incelenmesi araştırmalarda ön plana çıkmaktaysa³ da 19. yüzyılın başlarında çeşitli nezaretlerin kurulmasıyla birlikte nezaretlerde istihdam edilen mimarlar çoğu kez göz ardı edilmiştir. Bu odaklanma eksikliğine belediye mimarlarının çalışma biçimlerini ve şartlarını eklemek yerinde olacaktır. Genel bir ifadeyle, kamu ya da özel kurumlarda çalışan mimarların çalışma şartları ve iş tanımlarına dair bütünlüklü bir çalışma mevcut değildir. Diğer bir konu, 19. yüzyıldan Cumhuriyet kurulana kadar Osmanlı için çalışan mimarların çalışma şartlarını etkileyen ve mesleklerinden kaynaklanan ya da kaynaklanmayan inşaat alanına yansıyan ya da yansımayan kişisel sorunlarının incelenmemesidir.

Bir meslek insanı olarak Osmanlı mimarının çalışma koşullarını anlamaya yönelik genel yaklaşımlar kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı olarak pek çok çalışmada değerlendirilmiştir. Ancak bir hami, aile reisi, yakın akraba, iş arayan, işe iadesini isteyen bir şahıs sıfatıyla kişisel sorunlarına yazılı çözüm arayan Osmanlı mimarına odaklanan çalışmalara az rastlanır. Osmanlı mimarları bina inşa eden, kural koyan ve kentin gelişimini belirleyen meslek insanları olduğu gibi, binaları çöken, ihtida eden, haklarında tahkikat yapılan, ricacı olan, af dileyen, rakipleriyle baş eden, komplo kurulan, alacağı ya da ödeme güçlüğü bulunan, sıra dışı

³ Bunlardan bazıları için bkz. Şerafettin Turan, 1988; Kafescioğlu, 1988; Afyoncu 1998; Dündar 1999; Sönmez, 1999; Can, 2002; Şenyurt 2006; Yazıcı 2007

tecrübeleri olan, arsalarının peşine düşen ve başını sokacak ev isteyen bireylerdi. Kural koyucu olarak inşaat ile ilgili nizamnamelerin kurallarının uygulanmasının kontrolünde görevlendirilen de mimarlardı ancak aynı zamanda kuralları aşarak iş yapmanın kolaylığını arayan da mimarlardı. Söz gelimi Dokuzuncu Belediye Dairesi'nde mimar olarak görev yapan Andon Hekimyan Efendi, Dokuzuncu daire-i belediye dâhilinde bulunan Atpazarı'ndaki Kemeraltı Cami'nin bitişiğinde ve mahalle arasında ahır ve bekâr odaları gibi yerlerin yangından koruma duvarı olmaksızın inşa edilmelerini sağlamıştır. Ayrıca kanuna aykırı olarak yapılan hanlar, su-yolları üzerine bina yapılması gibi işlere adı karışarak vazifesini suistimal etmiştir. Yedinci daire-i belediye mühendisliğinde bulunduğu sırada da bir takım kanun ve düzeni bozan inşaaata izin verdiği için idare tarafından kaydı silinmiştir (Tunca, 2016, s. 71).

Osmanlı'nın son dönemlerinde, toplumsal ve mesleki kuralların çizdiği sınırın hem içinde hem dışında bir birey olarak mimara bakabilmek ve onu anlayabilmek mümkün müdür? Sınırları kimler zorlamıştır? Sınırların zorlanmasıyla neler olmuştur? Sistem dışı kalmış mıdır? Mimamların talepleri nelerdir? Haklarını nasıl savunmuşlardır? Mesleki yetersizlikleri nelere mal olmuştur? Bu ve benzeri sorular, makalenin oluşmasında ve konunun büyük bir merakla ele alınışında önemli etkenlerdir.

Osmanlı arşivindeki belgelerin içinde son dönem Osmanlı mimamlarının kendileri ve yakınları için kaleme aldığı taleplerin ötesinde bazı yakınları tarafından mimarlara atıfta bulunarak taleplerin iletildiği evraklar da bulunmaktadır. Bu makale, söz konusu sorulardan yola çıkarak ve arşiv belgeleri kullanılarak 19. yüzyılın sonlarından 1923 yılına kadar geçen sürede bazı mimamların mesleklerinden kaynaklanan ve meslek ötesindeki durumlarla ilişkili bazı kişisel sorunlarını belirli başlıklar altında toplamaya yönelik bir incelemeyi amaçlamaktadır. Mesleki sorunlarının dışındaki konular çoğunlukla ailelerinin taleplerinin yerine getirilmesi ve mülklerine ait konuların çözümüne dair girişimleridir. Bunun ötesinde edilgen oldukları durumlar da göz ardı edilmemiştir. Sözgelimi gerek suçlamalar gerekse unvanlarının kötüye kullanılması dikkat çeken noktalar olarak değerlendirilmiştir. Dâhiliye Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi defterleri ve bazı perakende evraklardaki bulgular ışığında, mimamların kendileri ve yakınları için talepleri veya yakınlarının mimamları referans verecek istekleri, mimamların devletle olan karşılaşma alanlarının çeşitliliğini belirleme açısından önemli görülmüştür. Ayrıca şimdiye kadar adları bilinmeyen bazı mimamların ortaya çıkarılması ve günümüz araştırmacıları

tarafından bilinen mimarların da haklarında bilinmeyenlerin metinleştirilmesi ve literatüre katkı sunması mümkün hale gelmiştir.

Osmanlı'nın Geç Dönemlerinde Mimarların Çalışma Koşullarını Belirleyen Mesleki Etmenler

Osmanlı'nın son dönemlerine genel anlamda göz atıldığında, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Hassa mimarları ile taahhüt usulü iş yapan kalfaların ve hatta bina eminlerinin farklı çıkar çatışması içine girdiklerini görebiliriz (Şenyurt, 2011). Bu çekişmeye yabancı mimarlar ve Hassa Mimarlar Ocağı'nın idari düzenindeki zafiyetler de eklendiğinde, Hassa Mimarlar Ocağı 4 Kasım 1831 yılında ortadan kaldırılarak Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulmuştur. Bu kuruluş 1849 yılında Nafia Nezareti'ne bağlanarak "Ebniye Muavinliği" ismini alır. Söz konusu muavinlik 1852 yılında kaldırılıp, yerine Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak çalışan "Ebniye Meclisi İdaresi" kurulmuşsa da 1866 yılından itibaren ebniye meclisinin Şehreminliği'ne bağlı Hendesehane bünyesinde çalıştığı görülür. Hassa Mimarlar Ocağı'nın bir uzantısı olan ve Topkapı Sarayı'nda bulunan saray ve kasırların tamiratıyla görevli Tamirat Ambarı birimi ise 1831 yılında yapılan bir düzenlemeyle "Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü" olarak adlandırılır ve 1863 yılından sonra "Ebniye-i Seniyye İdaresi" olarak anılır (Can, 2007, s. 40).

Bu kısa tarihçeden de anlaşılacağı üzere, Hassa Mimarlar Ocağı parçalanarak bir dönem nezaretler bünyesinde, bir dönem de Şehremaneti'nin içinde faaliyet göstermiş, Hassa Mimarlar Ocağı'nın küçük bir uzantısı olarak da saraya bağlı çalışmıştır. Zaman içinde nezaretler arttıkça istihdam edilen mimar sayısının arttığı görülür. Bununla birlikte sadece nezaretler değil demiryolları, tütün rejileri, gümrükler, elçilikler, yabancı şirketler, gayrimüslimlerin kamusal yapıları (Ermeni veya Rum okulları, hastaneleri vb. gibi) ve diğer kamu kurumlarında yerli ve yabancı pek çok mimarın istihdam edildiği Annuaire Oriental'lerden (Kuruyazıcı, 2000, s. 76) tespit edilmekte ve mimarlara alternatif çalışma alanları yaratıldığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyılda devletin mimarlık örgütlenmesinin önemli bir parçası olan Hassa Mimarlar Ocağı'nın faaliyetleri nezaretlerin iş örgütlenmesine dâhil olurken, münakasa usulü taahhüt işi yapan çok sayıda kalfa inşaat piyasasının içinde faaliyet göstermiştir. Bu kalfaların bazılarının "kalfa" unvanlı ve mimarlık eğitimi almış mimarlar olduğu bilinmektedir (Şenyurt, 2011, s. 215).

Diğer taraftan, 19. yüzyılın sonlarında davet edilen ya da kendiliğinden imparatorluğun başkentine gelen azımsanmayacak sayıdaki mimarın, mahalli kalfa ve mimarlarla bir rekabet içine girdiği düşünülmektedir. Alman mimar-mühendis August Jasmund, Alman Hükümeti tarafından Türk mimarisini tetkik için İstanbul'a gönderilmiş, Ragıp Paşa'ya yaptığı köşklele kendini sevdirmiş ve Paşa'nın aracılığıyla Hendese-i Mülkiye Mektebi'nde (Yüksek Mühendis Okulu) hoca olarak görevlendirilmiştir. Raimondo D'Aronco ise 1893 yılında I. Osmanlı Ulusal Tarım ve Sanayi Sergisi Projesi'ni hazırlaması için İstanbul'a davet edilmiştir (Memiş, 2013, s. 12, 18). Gerek Jasmund gerekse D'Aronco konu ile ilgili araştırma yapan mimarların aşına olduğu isimlerdir. Ancak II. Abdülhamid dönemi bilinmeyen daha pek çok mimarın da var olduğunu düşündürür. Bunlardan biri George Oakley Totten, Jr.'dır (1866-1939). Corpi Konağı'nın yanındaki Amerikan kançılıryasını ve İzzet Paşa'nın konağını inşa eden ve 1908 yılında Osmanlı'da birkaç ay geçiren mimarın çalışmalarından etkilenen II. Abdülhamid, önce ondan hükümet için ticari yapılar tasarlamasını istemiş ancak Totten bu talebi reddederek Washington'a dönmüştür. Daha sonra II. Abdülhamid'in kendisinin özel mimarı olması teklifi Totten tarafından kabul görmüşse de 1909 yılında II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sebebiyle bu plan gerçekleşmemiştir (Kohler ve Carson, 1978, s. 435). Saray tarafından davet edilenler dışında, mimarların bir kısmının zenginler tarafından İstanbul'a davet edildiği görülmektedir. Söz gelimi, 19. yüzyılın ilk yarısında Cenova'dan gelerek İstanbul'a yerleşen, güçlü bir gemi imalatçısı olan, Corpi ailesinin reisi Ignazio Corpi, 1873 yılında İtalyan mimar Giacomo Leoni'yi İstanbul'a getirerek kişisel ikâmeti için Corpi Konağı'nı (eski Amerikan Konsolosluğu) inşa ettirmiştir (URL 1).

19. yüzyılın sonlarında kalfaların taahhüt usulüyle gerçekleştirdiği binalar İstanbul, Anadolu ve uzak eyaletlerde azımsanmayacak ölçüdeyse de imkânlar yettiğince (hem maddi imkânlar hem mimarların sayıca yeterli olma halinde), bazı özellikli işlerde diplomalı mimarlara görev verilme konusunda titizlik gösterilmiştir. Kulaktan dolma bilgiden öte, 19. yüzyılın gereklilikleri doğrultusunda üniversitelerde verilen kuramsal ve teknik bilgiye haiz olunması hakkındaki genel bir görüş birliğine varılan ve son dönem Osmanlı belgelerinin "fenn-i mimari" ya da "mimarlık ilmi" olarak belirttikleri ifadeler mimarlığın bir bilim alanı olduğuna ilişkin kanının güçlendiğini göstermektedir. 19. yüzyılın sonlarında köşk, konak, kamu yapıları dışında köprü, geçit gibi mühendislik bilgisi gerekti-

ren bazı işlerde kalfaların işle ilgili verdikleri taahhütler dikkate alınmamıştır. 14 Teşrin-i sâni 1308/26 Kasım 1892 tarihli bir evrakta, Selanik belediye dairesi tarafından Demiryol Deresi üzerine inşasına karar verilen köprü, münakasa sonucunda Recep Kalfa'ya ihale edilmiş ancak kendisinin bu gibi "fenni" inşaatı bilmediği anlaşıldığından ve bu köprü birkaç defa Recep kalfa gibi müteahhitlere yaptırılmasına karşın sonradan yıkıldığı için bir mühendise ihalesi gerekli görülmüştür. Mühendis Mösyö Vivelyo(?) söz konusu köprüyü münakasa bedeline 2500 kuruş zam yaparak 72.500 kuruştan münakasasız kabul edeceğini beyan ettiğinden köprüünün inşası Mösyö Vivelyo'ya ihale edilmiştir. Geçit ve köprü gibi yapıların inşasını üstlenmek isteyen kişilerin, yanlarında fenni bilgisi olan mühendis ve kondüktör istihdam etmeleri şartı olduğu için bu tip inşaatlarda söz konusu usule uygun davranılmasına özen gösterilmesi hakkında uyarı yapılmıştır (BOA., DH.MKT., Dosya no: 2027, Gömlek no: 59).

Geçmişte kalfalar tarafından yapılan inşaat işlerinin başarısız olması ya da çöken strüktürler (BOA., A.MKT.MVL., Dosya no. 78, Gömlek no: 21) bazı olumsuz tecrübeleri ortaya çıkarmış ve bu durum, "fenn-i mimari" ve "mimarlık ilmi"nin diplomalı mimar/mühendislerce bilindiği kanısını güçlendirmiş olmalıdır. Ancak bilerek ve isteyerek eksik malzeme kullanımı ve kural dışı inşaat işleri diplomalı ya da diplomasız mimar tartışmasının ötesinde ölümcül sonuçlara sebebiyet vermiştir. Bu olayların içinde, 1892 yılında gerçekleşen ve çok fazla işçinin zarar görmesine sebep olan Arslanoğlu Avram Fresko'nun iki bloktan oluşan binasının sol kısmının çökmesi hafızalara kazınmıştır. İnşaatıta 35 kişi çalışmaktaydı ve binanın sallanmaya başladığını fark edenler kaçıp kurtulurken, işçilerin yarısı enkaz altında kalmıştı. Sürekli müteahhiti değişen ve işverenin de isteği ile gittikçe düşürülen maliyeti sebebiyle inşaat kurallarına uygun yapılmayan ve eksik malzeme kullanılan bina çökmüştür (Kuzucu, 2016, s. 172, 177).

Diğer taraftan Hassa Mimarlar Ocağı'nda mesleki pratiği öğrenen ve eğitilen pek çok mimarın ocağın nezaretler bünyesinde eritilmesiyle eğitim alacak bir kurumları kalmamıştır. Ayrıca Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulmasına kadar mesleki eğitim alacak bir okulun olmaması, maddi güçleri yerinde olan gayrimüslim, levanten ve yabancı ailelerin çocuklarını Avrupa'ya mimarlık eğitimi almaları için göndermelerine, gidemeyenlerin ise diplomasız ve öğrenebildikleri mesleki pratiklerle iş yapmalarına sebep olmuştur. Diplomasız olarak mimarlık faaliyeti gösterenlerin,

ülkeye gelen yabancı mimarlarla karşılaşması kuşkusuz bilgilerinin geliştirilmesinde önemli bir fırsattır.

Osmanlı mimarlarının eğitimi için farklı çözümler sık sık gündeme gelmiştir. İlk olarak Ebniye-i Hassa Müdürü Abdülhalim Efendi'nin 1834 yılında II. Mahmud'a bir takrir sunarak mimarlık okulu açılmasını önerdiği görülür. Öneri kabul edilmekle birlikte hayata geçmemiştir. Bunun yerine Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi uygun görülür. Diğer öneri de Nafia Nezareti bünyesinde mimar yetiştirilmesidir. Ebniye Muavinliği Nafia Nezareti'ne bağlandıktan sonra nezaretin görevleri arasına yetenekli, bilgili mimar ve kalfa yetiştirilmesi eklenmiştir. Ancak 1849 yılında Nafia Nezareti'nin Ticaret Nezareti'yle birleştirilmesiyle nezaretin sorumlulukları artmış, böylece bu girişim sonuçsuz kalmıştır (Yazıcı, 2007, s. 69-70). Pek çok mimarlık okulu açma girişimi içinde daha geç tarihlerde gerçekleşen (1880) saray mimarı Serkis Balyan (BOA., İ.DH., Dosya no: 802, Gömlek no: 65013) ve Agop Boyacıyan'ın önerilerini de belirtmek gerekir (Erkmen, 2003, s. 120-125).

Mesleki eğitimden yoksunluk ötesinde Tanzimat sonrasında yayımlanan bir dizi nizamname hem yangınlarla mücadele hem kentlerin değişimi için uygulanacak kuralların mimarlar tarafından bilinmesini gerektiriyordu. 1839 yılında binalarla ilgili olarak hazırlanan ilmühaberle başlayan kent planlama çalışmaları, kapsamı genişletilerek 1848 tarihinde yayımlanan Ebniye (Binalar) Nizâm-nâmesi ile sürdürülmüştür. Tanzimat Fermanı'ndan önce 1839 tarihli ilmühaber İstanbul için yeni öneriler sunuyordu. Bu öneriler doğrultusunda geliştirilerek yayımlanan, 1848 tarihli birinci Ebniye Nizâm-nâmesi açıkça yangınla ilgili mahallere ve bu mahallerde yapılacak uygulamalara ilişkin kararları içeriyordu. Nizâm-nâmenin sadece İstanbul için olmadığına ilişkin uygulamalar da bulunmaktaydı (Söğüt, 2016, s. 54). 1848 tarihinde ilk Osmanlı imar mevzuatı olarak tanımlanabilecek "1. Ebniye Nizâm-nâmesi", yine aynı tarihte "Ebniye Beyannamesi" ve 1849 tarihinde "2. Ebniye Nizâm-nâmesi" yürürlüğe girmiştir (Çetin, 2012, s. 91).

1848 tarihli Ebniye Nizâm-nâmesi'nde kamulaştırma, inşaatların denetimi, yol ve sokakların genişlikleri ve binaların yüksekliklerine dair bazı kurallar getirilmiştir. 1863 yılında sadece İstanbul'da değil imparatorluğun tüm kentlerinde uygulamaya konulan Turuk ve Ebniye Nizâm-nâmesi ise kent içi yolların araba ve tramvay gibi yeni ulaşım araçlarına uygun hale getirilmesi için yol istikâmet haritalarının hazırlanması koşuluna bağlanması bakımından önemlidir. 1875 yılında İstanbul ve Bilâd-ı

Selâse'de Yapılacak Ebniye'nin Suver-i İnşâiyyesine Dair Nizamname'nin ardından, 1882 tarihli Ebniye Kanunu ise imar mevzuatına ilişkin yapılan son atılım olarak dikkat çeker (Avcı, 2017, s. 29-30). Bu kanun maddeleri, yapısal düzenin yanı sıra kentin planlanmasına katkı sağlamaya yönelik olarak yol, su, alt yapı tesisleriyle ilgili hükümleri içermektedir (Eke, 2003, s. 35). 1891 yılındaki Ebniye Kanunu ise on ay yürürlükte kalmış (Ersoy, 2017, s. 113), sonrasında 1882 tarihli Ebniye Kanunu geçerliliğini korumuştur.

Mimarlar bu yeni düzen içinde ve kuralları bilerek hareket etmek zorundaydı. Ayrıca yeni kamu kurumlarına olan ihtiyaç bu yapıların cephe ve plan düzenlerinin çözümlenmesi hakkında bilgi sahibi olunmasını gerektirmekteydi. Ancak aynı dönemde imparatorluk kentlerinde inşa edilen kamu yapılarına yansıyan Avrupalı üsluplar ebniye nizamnamelerinde yer alan, geleneksel inşa sistemine bağlı gelişen kurallarla çatışma halindeydi (Şenyurt, 2023, s. 45-47). Bir taraftan Avrupalı üslupların uygulanmasına ilişkin heves diğer taraftan nizamnamelerdeki kurallar mimarları zorlayan etmenlerdi.

Kıymet belirleme, keşif yapma, bilirkişilik, inşaat taahhüt hizmetleri, tamir, inşaat malzemesi satışı gibi çok sayıda konuyla ilgilenen dönemin mimarı, kimi zaman devlete yarı bağlı çalışarak kimi zaman çok yönlü olarak yapı üretimine ilişkin sayısız fırsatı değerlendirmek zorundaydı. Miri ve vakıf arazilerinin, bağ ve bostan alanlarının bina inşası için arsa olarak değerlendirilmesine ilişkin iradelerin ardı ardına çıktığı bir dönemde, toprak sahibi olmanın önemli bir getiri olduğunun farkına varan bazı mimarların bu dönemde var olduğu görülür. Miri ve vakıf arazilerin mutasarrıfları tarafından parça parça satışa çıkarılarak üzerine mahalle kurulması taleplerine ilişkin arşivde çok sayıda belge bulunmaktadır. Ayrıca bu belgeler muhacir iskânı için yazılmış belgeler değildir. Ziraat alanları olan ya da olmayan toprak parçalarına mahalle kurulmasına ilişkin talepleri içeren belgelerdir (BOA., İ.DFE., Dosya no: 11, Gömlek no: 32, BOA., DH.MKT., Dosya no: 856, Gömlek no: 69). Gerçekte mutasarrıfları mimarlar da olsa bu dönüşümlerin inşaat sektörünü hareketlendirmesi söz konusuydu. Gerek Anadolu'da gerekse İstanbul'da yeni köyler, mahalleler kurulmakta ve semtler parçalanarak yeni semtler oluşmaktaydı.

Ayrıca Tanzimat sonrasında merkezi hükümetin kentlerin modernleşmesine ilişkin girişimleri II. Abdülhamid döneminde daha güçlenmiş, kamu yapılarının inşasında diplomalı ya da diplomasız pek çok kalfa mi-

mar/müteahhit olarak çalıştığı gibi çok sayıda mühendis unvanlı kişi mimarlık ve müteahhitlik yapmıştır. Dönemin mimarı sadece “mimar” unvanına sahip olmakla yetinmemiş, kimi zaman müteahhitlik yapmış ve bazı durumlarda okulda eğitim verdiği halde vazifesi dışındaki saatlerde bir başka memuriyete talip olmuş (BOA., MF.MKT., Dosya no: 1026, Gömlek no. 81), kimi zaman işlerin yoğunluğu sebebiyle memuriyeti reddetmiştir (BOA., ML.EEM., Dosya no: 853, Gömlek no: 27)⁴.

19. yüzyılın yarısından itibaren Rus, Leh, Kafkas ve Kırım göçleri konut inşaatlarının ve göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılayacak diğer yapıların inşasını gerektirdiğinden (Salihoğlu, 2023, s. 60, 197, 301) mimarların hem kent içindeki yerleşimlerinden hem bina inşalarından sorumlu oldukları tahmin edilebilir. Göçler (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no: 418, Gömlek no: 42, DH.MB.HPS., Dosya no: 18, Gömlek no: 23) ve Tanzimat’tan 20. yüzyıl başına kadar meydana gelen depremler (Bal, 2018, s. 526-544) sebebiyle görevlendirilen mimarların, Anadolu’nun pek çok yerine seyahat etmeleri vurgulanması gereken başka bir noktadır. Ancak 20. yüzyılın başında diplomalı mimarların talep edilen her yere gönderilecek kadar sayılarının çok olmadığı ve diplomalı yerel mimarların yetişmediği bilinmektedir (Söz gelimi, Suriye ve Bingazi için yapılamayan görevlendirmeler hakkında bkz. BOA., DH.MKT., Dosya no: 2897, Gömlek no: 84, Dosya no: 2904, Gömlek no: 45, ML.EEM., Dosya no: 1111, Gömlek no: 12).

Diğer taraftan İstanbul’daki bazı mimarlar bürolar kurarak daha güçlü bir sermaye ile hem devlet yapıları hem zenginlerin konutlarının inşasını gerçekleştirmekteydiler. Bugün adları ve soyadlarının sesletimi üzerinden etnik kökenlerine dair fikir yürüttüğümüz ve aynı tabiyete sahip olduklarını düşündüğümüz pek çok mimarın vatandaşı oldukları ülkeler birbirlerinden farklılık göstermekteydi. Sözgelimi İstanbullu mimar Edo-uard Vuccino’nun adının ve soyadının sesletimi, mimarın İtalyan olduğunu düşündürse de yazılı kaynaklar Yunan vatandaşı olduğunu göstermektedir. (Şenyurt, 2023, s. 68-76). Yine İstanbul’un önemli Rum mimarlarından biri olarak bilinen Antoine N. Perpignani (HR.TO., Dosya no: 162, Gömlek no:8) ve George Kolothros Avusturya tebaasındandır (Bkz. HR.UHM., Dosya no: 373, Gömlek no: 63). Alex Kakulidi Trabzonlu bir Rus’tur (BOA., HR.İM., Dosya no: 7, Gömlek no: 69). Mimar Konstantin

⁴ Şehremaneti mimarı olan Armenak Efendi’nin fenni bilgisinden yararlanılmakla birlikte imar işlerinin yoğunluğu sebebiyle görevinden ayrılmak istemiş, emlak-ı mîriye heyet-i fenniyesi mimarlığına tayin edilmiş ancak bu görevi de kabul etmemiştir. Şehremanetindeki görevine Avrupa’da tahsilini tamamlayan Hüzmüz Efendi getirilmiştir.

Dimadis'in oğlu mimar Niko Dimadis ise kendisinin bazen Alman bazen Yunan tabiiyetinde olduğunu ifade eder (BOA., HR.TH., Dosya no: 165, Gömlek no: 54).

Bu açıdan değerlendirildiğinde Osmanlı'nın son dönemlerinde mimarlık yapan kişilerin, sadece etnik köken bağlamında değil aynı zamanda vatandaşı oldukları ülkelerin çeşitlilik gösterdiği ve yapılan ortaklıklar ile kurulan büroların iş örgütlenmesinde kozmopolit bir yapı oluşturduğu düşünülebilir. Bu kozmopolit yapı içinde faaliyet gösteren mimarların inşaat faaliyetleri hakkında devletle olan herhangi bir anlaşmazlık, konsoloslukların devreye girmesine sebep olmakta (Şenyurt, 2021, s. 297), mimarların yaşam ve çalışma koşullarını uluslararası anlaşmazlıkların ve iç karışıklıkların etkilediği görülmektedir. Söz gelimi Çankırı'da sürgünde bulunduğunu belirterek İstanbul'a dönmek için izin isteyen mimar Simon Melkonyan'ın talebi dikkat çekicidir (BOA., DH.EUM.2.Şb, Dosya no: 12, Gömlek no: 31). Simon Melkonyan İzmit Hapishanesi müteahhiti ve Harbiye Nezaret-i Celilesi inşaat müteahhiti olarak kayıtlıdır. İzmit Hapishanesi'nin inşaatı için İzmit'e gidiş vesikasını almasında güçlük çıkarılmıştır (Şenyurt, 2011, s. 246-247). Bununla birlikte S. Melkonyan'ın 24 Nisan 1915-31 Ağustos 1915 tarihleri arasında kısa veya uzun süreli olarak, Çankırı'da zorunlu ikamete tabi tutulan Ermenilerden olduğu görülmektedir. 1915 yılının Nisan ayında Çankırı'ya sürülmüştür. 1915 yılında Dahiliye Nezareti'ne yazdığı dilekçesinde kendisine İstanbul dışında herhangi bir şehre gidebileceğinin bildirildiğini ancak bütün çalışmalarının ve taahhüt işlerinin İstanbul'da olduğunu, namuslu, itibarlı ve mesleğiyle uğraşan bir kişi olarak geri dönmek istediğini belirtmiştir (BOA., DH.EUM.2.Şb., Dosya no: 12, Gömlek no: 31). *Annuaire Oriental* kayıtlarında 1921-1929 yılları arasında faaliyet gösterdiğine bakılacak olursa İstanbul'a dönmüş olabileceği tahmin edilmektedir (Şenyurt, 2011, s. 247). Stratejik görevler için yapılan soruşturmalarda kişilerin eğitimi, kendisinin ve ailesindeki kişilerin geçmişi, taşraya sürülüp sürülmediği, hapis ya da tutuklama halinin geçmişte olup olmadığı araştırılmıştır (BOA., ZB., Dosya no: 43, Gömlek no: 21). Bu durum, 1915 yılında sürgünde bulunan Ermeni mimarlar için çalışma koşullarında olumsuzluk yaratmış olmalıdır.

Buraya kadar yapılan tespitler 19. yüzyılın sonlarından itibaren mimarların çalışmalarını ve çalışma alanlarını çoğu kez olumlu ya da olumsuz etkilemiş, siyasi ve toplumsal olaylarla biçim alan genel çerçevedir. Başkent ve Anadolu'nun ötesinde, bu çerçevede dışında mimarlık yapmayı

etkileyen farklı pek çok bileşenin olduğu tahmin edilebilir. Bununla birlikte mimarlar meslekleri ile sınırlanmış varlıklar değildir. Tıpkı günümüzde de olduğu gibi siyasi ve toplumsal değişimler nasıl sıradan insanları etkiliyorsa mimarlar da hem mesleki hem meslek dışı kişisel sorunları ile mücadele içinde olmuşlardır. Burada mimarların gerek iş alanlarına ilişkin gerekse dışında karşılaştıkları bazı durumlar çeşitli başlıklar altında toplanarak hemen hemen çoğu çalışmada çizilen ve meslek dinamiklerine dayandırılan şartlar dışında “neler olmuştu?” sorusunun cevabı aranmıştır.

Çalışma Koşullarını Belirleyen Çerçevenin Hem İçinde Hem Dışında Mimar Olarak Var Olmak

Hasan Chany: Diplomasız Ancak Sıradışı Bir Mimarlık Tecrübesi

II. Abdülhamid döneminin baskıcı yönetim biçiminden eğitim alan öğrenciler etkilenmiştir. İstanbul’da eğitim alan Hasan Chany (Hasan Şeni) bunlardan biridir. Hasan Chany, Halep Askeri Rüşdiyesi’nden diploma alarak orada bulunan ruhban mektebinde Arapça, Fransızca, İtalyanca öğrendikten sonra İstanbul’a gelerek mekteb-i harbiyenin zâdegân sınıfına kayıt olmuş ve eğitim almaya başlamışken, son sınıfa geçeceği sırada alaya çıkarılarak uzak memleketlere gönderilmek istenmesi üzerine Mısır’a kaçmış ve bazı konsolosluklarda tercümanlık yapmıştır. Chany’e göre hazinenin hakkını korumak için sadaret makamı, nafia, bahriye, maliye hakkında sunduğu layihalar ve edindiği arkadaşları nedeniyle bir mevki sahibi olduğunu gören eski Mekteb-i Harbiye Nazırı Rıza ve müfettişi İsmail paşalar niyetinden şüphelenerek kendisine “kafayı takmışlardır”. Peşine hafiyeleri salmış, sokakta yürürken pek çok defalar devriyeler kendisine saldırmış, yaka paça rezil bir biçimde mektebe getirip işkence yapılarak hapsedilmiştir (BOA., BEO., Dosya no: 3473, Gömlek no: 260422).

Bu olaylardan bir sonuç alamayacaklarını anlayan nazır ve müfettiş, okulun son sınıfına geçerken kendisini bir dersten bırakarak ve alaya ihraç ederek uzak bölgelere gönderilmesi için Harbiye Nezareti’ne tavsiyede bulunmuşlardır. Parlak geleceğinin haince mahvolmasına izin vermemek için ve II. Meşrutiyet’e daha iyi hizmet etmek amacıyla Mısır’a kaçmıştır (BOA., BEO., Dosya no: 3473, Gömlek no: 260422). “Hürriyet mücahitleri” ile birlikte hareket ettiği çoğu kez jurnallenmişse de altı yıl orada ikamet

etmiştir. Mısır'daki yaşamını zorlaştırmak için Osmanlı hükümeti tarafından Mısır hükümetine baskı yapılmıştır. Ancak boş durmayıp ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmak zorunda kalmıştır. Bazı konsoloshanelerde tercümanlık yaptıktan sonra sınav ile Mısır hükümeti Mesâha-i 'Umûmiye İdârehânesi mühendis muavinliğine kabul edilmiştir. Gündüzleri bu göreve devam ederken geceleri Kahire'deki İtalyan Sanâyi' Nefise mektebine gitmiş, fen mühendisliği ve mimarlık bilgisi edinmeye çalışmıştır. Sonraki süreçlerde idarehane ve şirketlerde mühendis ve mimar olarak hizmet vermiştir (BOA., BEO., Dosya no: 3473, Gömlek no: 260422). Çalıştığı kurumlara ait tüm referans mektuplarını toparlayarak II. Meşrutiyet ve ilan edilen genel af sebebiyle Osmanlı'ya geri dönmüştür. Askeriyeye yeniden dâhil olmak ve millete hizmet etmek, dışarıda edindiği idare usulü ve hendese bilgisini kullanmak istemiştir. Ancak öncelikli olarak üç tane isteği vardır. İlki okuldayken kendisine işkence eden ve azap çektirenlerin dîvân-ı harp tarafından yargılanmasını talep etmiştir. Diğer taraftan firar ettikten sonraki altı yıl boyunca mahrum edildiği rütbesinin maaş karşılığını ve lekelenen namusunun iadesini dîvân-ı harp tarafından alınan karara göre kendisine işkence edenlerden tazmin edilmesini istemektedir. Ayrıca kendi sınıfındaki akranlarının sahip oldukları askeri rütbele- rin kendisine de verilmesi şartıyla harp okulunun son sınıfını bitirerek, eğitimini tamamlamayı ve diploma almayı arzu etmektedir. Söz konusu isteklerinin reddedilmesi durumunda ise harp okulunda gördüğü tahsilin derecesini gösteren bir şehâdet varakası talep etmiştir (BOA., BEO., Dosya no: 3473, Gömlek no: 260422).

Chany, pek çok kurumdan toplamda 12 referans mektubu almıştır. 1904 yılının başından Ağustos sonuna kadar sekreter ve tercümanlık hizmetinde bulunduğu Rus fahri konsolosu vekâletinin yazısından anlaşılmaktadır. Emin Şemsi Paşa adlı pamuk, sabun, pirinç ve yağ fabrikası sahibi, 1904 yılı Eylül ayında Kanûn-ı evvel'in sonuna kadar fabrikada sekreterlik ve müdür vekilliği yaptığını söylemektedir. İskenderiye Fahri Konsolosluğu'ndan aldığı referans mektubunda, 1905 yılının Ocak ayından 20 Mayıs'a kadar tercümanlık ve sekreterlik yaptığı yazılmıştır. Bir sınav sonrasında başarılı olduğu, Mesâha ve Emlâk-ı Mısırıye İdâre-i Umûmiyesi'nde mühendis yardımcılığı ve topoğrafya resimciliği sıfatıyla çalışmıştır. Diğer taraftan Kahire'de mimarlık yapan Mösyö Lyon ile mimar ve resimci olarak, Kahire'de Umûr-ı Nâfia Şirketi Müdürlüğü'nde mimar ve ressam sıfatıyla faaliyet göstermiştir. Kahire'de Mösyö Hanri tarafından yazılan referans mektubunda ise Mehmed Muhib Paşa'nın mülkü

olan Prenses Zeynep Hanım sarayının inşası sırasında Hasan Chany Efendi'nin olağanüstü bir maharet gösterdiği ifade edilmiştir. Kahire'de Mösyö Margasof, Chany'nin mesâha mühendisliği yaptığını ve topoğrafya işleri konusunda bilgi sahibi olduğunu beyan etmiştir. Kahire'de İtalyan Sanâyi' Nefise Mektebi'nin müdürlüğünden aldığı referans mektubunda ise 1905-1906 yıllarında mektebin mimari sınıfında eğitim aldığını öğrenmekteyiz (BOA., BEO., Dosya no: 3473, Gömlek no: 260422). Annuaire Oriental'lerde İstanbul'da faaliyet gösterdiğine ulaşılamamaktaysa da merkez dışında sıra dışı bir tecrübe kazanarak, ayakta kalabilmek için farklı işler yaptığı sonucu çıkmaktadır.

Bilindiği gibi II. Meşrutiyet ilan edilene kadar geçen dönem, II. Abdülhamit'in istibdat (baskı) dönemi olarak adlandırılır. Bu dönemde anayasal haklar kısıtlanmış ve baskılar artmıştır. Hasan Chany'nin yönetimin iyileştirilmesine ilişkin sunduğu öneriler bu sebeple tepki almış ve ülkeden sürülmesine yol açmıştır. Yapılan baskıların çoğunlukla "meşrutiyet yanlıları" üzerine olması sebebiyle kurulan hafiye teşkilatının Hasan Chany'nin de peşine düşmesi şaşırtıcı değildir. Buna rağmen Hasan Chany Mısır'da hem yabancıların kurduğu bürolarda çalışma imkânını sağlamış hem de ayakta kalabilmek için ilgi alanı dışında da iş tecrübesi kazanmıştır. Ayrıca İtalyan okulunda mimarlık eğitimi alma fırsatı bularak Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da faaliyet gösteren mimarlardan daha fazla yabancılarla karşılaşma olanağı bulmuştur.

Hami Olan ve Hamilik Yapılan Bir Meslek Adamı Olarak Mimar

Mimarlar kuşkusuz çeşitli sebeplerle yönetimden aileleri ya da tanıdıkları için talepte bulunmuşlardır. Bu taleplerin içinde ailelerinden bazı kişilerin İstanbul'a gelmesi ya da bulunduğu noktadan farklı bir yere seyahat etmesi için yazılan dilekçeler ön plandadır. Söz gelimi, Selimiye Kışlası civarında Kavak ambar iskelesinde mimar olan Mihran Efendi, kayınvalidesinin İstanbul'a yanlarına gelmesini talep eden bir dilekçeyi kaleme almıştır. Buna göre sağlık durumu bozuk olan kayınvalidesi Dirahi (?) Hanım, geçici olarak Eskişehir'de ikamet etmekte ve doktorlardan oluşan bir heyet tarafından hazırlanan rapora göre Eskişehir'e yakın Kütahya'nın, Dirohi Hanım'ın sağlığına daha uygun olduğu ifade edilmektedir. Kayınvalidesinin hastalığı nedeniyle ailesi ile birlikte İstanbul'da kalmasına izin verilmesi için mimar Mihran Efendi tarafından yazılan dilekçeye rağmen kayınvalidesinin şüpheli şeylere (?) bağımlı olduğu, doktor raporu tara-

findan belirlendiğinden, Eskişehir'e yakın bulunan Kütahya'da kalmasının daha uygun olduğuna karar verilmiştir (BOA., DH.EUM.2.Şb., Dosya no: 60, Gömlek no: 44).

Mimarların yakınları için taleplerde bulunmak adına kaleme aldığı dilekçelere cevap verilirken ahvâlleri diğer bir deyişle hal ve hareketleri de sorgulanmıştır. İstanbullu mimar Hırant Kazancıyan'ın kayınvalidesi ile kayınvalidesinin çocuklarını ve torunlarını Filibe'den İstanbul'a getirmek için yazdığı dilekçesi üzerine eklenen notta, İstanbullu bir mimar olduğu adresinin Pangaltı Büyükdere Caddesi 48 numara olarak kaydedildiği ve kötü bir halinin görülmediği belirtilmiştir (BOA., DH.EUM.2.Şb, Dosya no: 31, Gömlek no: 4). Devlet nezdinde ailede tanınan bir kişi ile onunla yakın akraba olan bir mimarın adlarının zikredilmesi, akrabalarının tanınmasına ve gerekli kolaylığın gösterilmesine önemli bir etki yapmış olmalıdır. Söz gelimi, Ermeni Katolik cemaatinden Bedros Azaryan'ın damadı Levon Güreğyan'ın annesinin patrikhanenin ilmühaberi üzerine almış olduğu geçiş tezkeresi ile İstanbul'dan Trabzon'a ve oradan romatizma hastalığının tedavisi için Havza'da bulunan kaplıcalara gittiği ve 73 yaşındaki bu hanımın, İstanbul'daki oğlunun ve kızının yanına gelmek üzere Samsun'a ulaşmasından sonra İstanbul'a gelmesine izin verilmediği kaydedilmiştir. Bunun üzerine hem Bedros Azaryan hem Levon Güreğyan'ın nüfuzlarını kullanarak kadını İstanbul'a getirmek için Ermeni Katolik Patrikliği'nden bir dilekçe yazılmasını sağladıkları tahmin edilmektedir (BOA., DH.TMIK.M., Dosya no: 211, Gömlek no: 29).

Mimarların yakınları tarafından kaleme alınan dilekçelerde sağ ya da ölmüş olduğuna bakılmaksızın ailelerine hamilik yapan mimarların adları ve unvanları kullanılarak maddi taleplerde bulunmaktadır. Evin geçimini sağlayan mimarların ölümünden sonra aile üyelerinden bazıları tarafından yönetimden çeşitli taleplerde bulunulmuştur. 21 Mart 1334/21 Mart 1918 tarihinde Olga der Stiling (?) imzası ile verilen dilekçede, Osmanlı'ya hizmet etmek için İstanbul'a davet edilen eniştesi mimar Graberner'in orada ağır bir hastalıktan sonra, ani bir biçimde vefatından dolayı eşi için yardım istenmiştir. Dilekçeye göre eniştesine vaktiyle verilmiş olan ihsanlardan haberdar olan fakir ve hasta eşinin oldukça zor durumda olduğu belirtilerek para talep edilmiştir (BOA., HR.TO., Dosya no: 547, Gömlek no: 105).

Bir başka dilekçe, Asım Kömürcüoğlu'nun (1879-1957) eşi Seniha Hanım tarafından kaleme alınmıştır. Bilindiği üzere Kömürcüoğlu Sanayi-i

Nefîse-i Şahane Mektebi'ne 1900'de girmiş ve 1905'te bu okuldan birincilikle mezun olmuştur. Meslek hayatına, Evkâf-ı Hûmayun mimarlığı ile başladıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki vilâyetlerde ve özellikle Selânik, Üsküp'teki eski eserlerin onarımı ve İstanbul saraylarına yapılan ekler ve onarımlarla adından söz ettirmiştir (Arkitekt, 1958, s. 43). Burada ele alınacak dilekçe 8 Teşrin-i sâni 1336/8 Kasım 1920'de eşi Seniha Hanım tarafından yazılmıştır. Maarif Nezareti'ne yazılan dilekçede, Seniha Hanım Avrupa'ya gönderilecek öğrenciler arasında Evkâf Nezareti mimarlarından olan eşi Asım Bey'in de bulunduğunu haber aldığını belirtmiştir. Vatanın çıkarı için hiçbir Osmanlı ailesinin aile bireylerinden birinin yurt dışına eğitim almaya gönderilmesini reddetmeyeceğini belirterek, bir buçuk yaşında bir kızı olduğunu ve nezaret tarafından verilen 300 frankın geride kalanlara mı yoksa Asım Bey'in kendisine mi yeteceğini sormuştur. Hem maddi yetersizliklerden hem aile düzeninin bozulacağından çekindiğinden olsa gerek, eşi yerine bir başka vatan evladının Avrupa'ya gönderilmesini ve aile düzeninin bozulmamasını istemiştir. Ayrıca eşinin Avrupa'ya gitmesi kesin ise ailenin geçimini sağlayacak paranın verilmesini talep etmiştir (BOA., MF.MKT., Dosya no: 1164, Gömlek no: 54). Buna rağmen Kömürcüoğlu'nun biri I. Dünya Savaşı öncesi, diğeri sonrası olmak üzere iki kez yurt dışına çıktığı bilinmektedir (Arkitekt, 1958, s. 43-44).

Hırsızlık İle Suçlananlar ve Firar Edenler

Avrupa'nın birçok kentinde, özellikle Viyana, Peşte ve Marsilya'da ortaya çıkan çok sayıda soyguna dâhil olduklarından şüphe edilen mimar Niko Dimadis ile arkadaşı Elbiyad Nikolaidis'in(?) durumları ve nerede olduklarının tahkik edilmesinin ricasını içeren, Avusturya Sefareti'nden gelen resmi yazı oldukça ilgi çekicidir (BOA., HR.TH., Dosya no: 165, Gömlek no: 54). Söz konusu resmi yazının geri kalanında Niko Dimadis'in Burgazada'da bir kilise inşa ettiği ifade edilmiştir (BOA., HR.TH., Dosya no: 165, Gömlek no: 54). Niko Dimadis'in Burgazada'daki Aya İoanni Kilisesi'nin yeniden yapımını gerçekleştirdiği bilindiğinden, İstanbul'da Kırmızı Mektep olarak bilinen Fener Rum Erkek Lisesi'nin mimarı Konstantin Dimadis'in oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Niko Dimadis 1908-1912 yılları arasında etkinlik göstermiştir (Şenyurt, 2012, s. 176).

Şekil 1. Asım Kömürcüoğlu (Arkitekt, 1958, s. 43)

Avusturya Sefareti'nden gelen resmi yazı üzerine yapılan araştırmada mimar Niko Dimadis'in Fener'de Kiremit Mahallesi'nde 20 numaralı hanede ailece ikâmet etmekte olduğu ve Burgazada'da yıkılmış bir kilisenin inşasıyla ilgilenip 38 yaşında uzun boylu, kumral, sakallı, altın gözlüklü, gayet nazik ve bakımlı bir adam olduğu kaydedilmiştir. Almanya'da eğitimini tamamladıktan sonra eşiyle beraber İstanbul'a gelmişse de bir ara Atina, Kalos, Korfu'ya ve oradan tekrar Almanya'ya gitmiş, sonra İstanbul'a gelerek Fener'de ikamet etmiştir. Bazen Alman bazen Yunan tabiiyetinde bulunduğunu söyleyen Niko Dimadis'in İstanbul'da bulunduğu sürece kötü bir halinin görülmediği anlaşılmıştır. Arkadaşı Elbiyad Nikola-dis'in de İstanbul'da olup olmadığına dair bir bilgi alınmadığı ifade edilmiştir (BOA., HR.TH., Dosya no: 165, Gömlek no: 54). Avusturya Sefareti'nden gelen ve Niko Dimadis ile arkadaşı hakkında araştırma yapılmasını talep eden yazı sonucunda, her ikisinde suç teşkil edebilecek bir sonuca varılmamışsa da Niko Dimadis'in hırsızlık ile suçlanmış olması

dikkat çekicidir. Niko Dimadis'ın Burgazada'da bir kilise inşa ettiği bilgisinin doğru olmasına rağmen aynı isimde bir başka kişiden söz edilebileceği de düşünülmektedir.

Aleks Kakulidi ise İstanbul'dan firar etmiştir. Yapılan inceleme sonucunda Aleks Kakulidi'nin aslen Trabzonlu Rus tebaasından ve evli olup, İstanbul'da ikamet etmekteyken 1922 yılının Ağustos veya Eylül ayında ordunun yaklaşması üzerine yalnız olarak Yunanistan'a firar ettiği anlaşılmıştır (BOA., HR.İM., Dosya no: 7, Gömlek no: 69).

Prestiji Yüksek Görülen "Mimar" Unvanının Kötüye Kullanımı

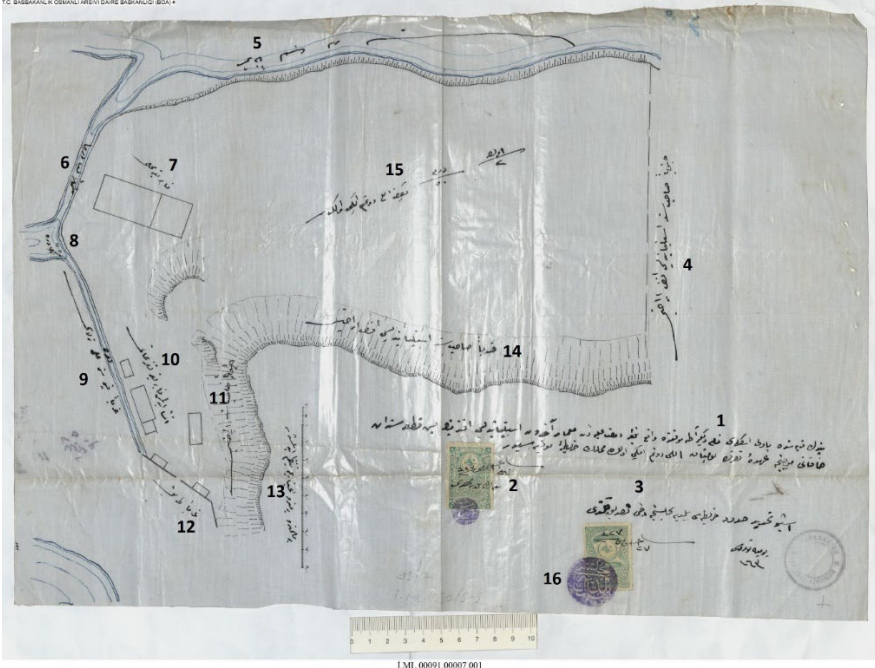
Kendisinin "mimar" olduğunu iddia ederek yasa dışı işlere karışanların sayısı az değildir. "Mimar" unvanının devlet kurumlarını ve halkı ikna etme gücünün yüksek olduğu düşünülerek kötüye kullanılmasının mümkün olduğu söylenebilir. Belgelere göre 28 Nisan 1324/11 Mayıs 1908 tarihinde "kendisine mimar süsü vererek" Hüdavendigâr vilayetinde meşe ormanlarını işletmek üzere bir şirket kurarak dolandırıcılıkta bulunmasından dolayı mahkemeye verilen Fransız Şarl Varlop'un (?), İstanbul'dayken faaliyette bulunduğu ortaya çıkmıştır. İnebolu'da kereste tüccarlarından Alfred Montovani'nin sorgulanması ile ortaya çıkacak ifadelerin ve bu iki şahıs arasındaki yazışma suretlerinin tebliğ edilmesi istenmiştir (BOA., HR.TH., Dosya no: 363, Gömlek no: 12).

Evlerinin ve Arsalarının Peşine Düşenler

Pendik köyü içinde, Pavli İskelesi ile Pavli Dağı yakınında, Osmanlı tebaasından mimar Andon Stilyanos Stilyanidis'in sened-i hâkâni ile tasarrufunda olan ve arsaya dönüştürülmesi istenen mahal üzerine fabrika inşasına izin verilmesi hakkında bir evrak hazırlanmıştır. Alanla ilgili araştırma yapıldığında "Pavli Dağı" adına raslanmamakla birlikte bugün Pendik'te "Pavli Adası" olarak bilinen bir yer bulunmaktadır. Eskiden beri mesire yeri olarak ün kazanan Pavli Adası 1970'te, Pendik Tersanesi'nin inşaatı sırasında, denizin doldurulup karaya bağlanmasıyla Pendik Tersanesi'ni koruyan bir mendireğe dönüştürülmüştür. Bugün İstanbul Tersane Komutanlığı içindedir (URL 2). Miri araziden olan bu alanda müstemilat ile bir fabrika inşası Andon Stilyanos Stilyanidis tarafından talep edilmiştir. Bu fabrika aracılığıyla tuğla üretilmesi ve kum ihraç edilmesi öngörülmüştür. Fabrika için tahsis edilen alanın 50 dönüm 2 evlekten ibaret olduğu ve bunun ancak az miktarının ziraate uygun, bir kısmının kum ve taşlık olması sebebiyle ziraate uygun olmadığı belirlenmiştir.

Ayrıca ziraat yapılsa bile ne sahibine ne de maliye hazinesine hiçbir fayda sağlayamayacağı belirtilmiştir. Söz konusu fabrikanın inşasının sorun yaratmayacağı düşünülmekteyse de fabrikaya 70 beygir kuvvetinde buhar ile çalışan makine yerleştirilmiş ve bu arazinin iki evleği üzerine, A. Stilyanos Stilyanidis tarafından ruhsatsız inşa edilen beş kapılı bir bina yapılmıştır. Bina mahalline ceza olarak iki kat öşür bedeli (yıllık 7 kuruş 30 para) ve kalan 50 dönüm için yılda binde 30 para hesabıyla 38 kuruş 20 para verilmesi gerekmiştir. Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından resmi izin alınması yıllık toplam 46 kuruş 15 para öşür bedeli tahsis edilmesi ve fabrikanın kaçak kullanımına son verilmesi için sultan iradesinin gerekli olduğu bildirilmiştir (BOA., İ.ML., Dosya no: 91, Gömlek no: 7). Andon Stilyanos Stilyanidis'in kurduğu bu kaçak fabrikanın yer kullanımı için Sultan Mehmed Reşad tarafından irade verilmiştir (BOA., DH.İD, Dosya no: 135, Gömlek no: 28).

20. yüzyılın başlarında miri ve vakıf arazilerinin dönüştürülmesi ve çok sayıda bina inşa ederek mahalle haline getirilmesine mimarların da katkı sunduğu söylenebilir. Andon Stilyanos Stilyanidis'in dışında imparatorluk başkentinde mimarlık faaliyetleriyle de tanınan II. Abdülhamid dönemi mülkiye mühendislerinden André (Virgile Paul Marie) Berthier'in (Şenyurt, 2010, s. 53) vakıflara ait arsalarına ev yapabilmek için talepte bulunduğu bilinmektedir. Bir süre kira evinde oturduğu sonrasında kendine bir ev yaptıрма isteğinde olduğu düşünülebilir. İstanbul'da ikamet ettiği 1894 yılında Ortaköy'de Taş merdiven mahallinde, Tophaneli oğlu Serkiz'e ait bir hanenin kiralanması ve bedeli olan 16.000 kuruşun ödenmesi hususunda irade çıkmıştır (BOA, HH.İ., 93/66). Ayrıca 1895 ve 1896 yıllarında kendisine Ortaköy Palanga Sokağı, 11 numarada kayıtlı bir ev kiralanmış olup, bu evin senelik kira ücreti olan 16.000 kuruş Hazine-i Hassa tarafından iki taksit halinde ödenmiştir (BOA, ML.EEM. 225/10, ayrıca bkz. Elemana, 2023, s. 188). Berthier'in kirada kalmaktan vazgeçip ev sahibi olmak istediği ve 1907 yılında Makriköy'deki (Bakırköy) arazisine ev yaptırmak için girişimde bulunduğu görülmektedir. Tasarrufunda bulunan arazisine ev yaptırmasında bir sakınca görülmemişse de o bölgenin "ham arazi" olması nedeniyle sultanın iradesinin çıkması gerektiği kendisine hatırlatılmıştır. Gerçekte bu talebi ile yerleşime açık olmayan bölgenin mahalle haline getirilmesi gündeme gelmiştir (BOA., Y.MTV., Dosya no: 302, Gömlek no: 185).

Şekil 2. 1. Pendik karyesinde Pavli iskelesi nâm-ı diğer Ada mevki'inde vâki' ... ruhsat-ı 'aliyyeden mi'mâr Andon İstiyandili Efendi'nin beş kıt'a senedât-ı hâkâni mücebince 'uhde-i tasarrufda bulunmayan elli dönüm iki evlek mahalın harita-ı mevki'sidir Fi 27 Ağustos sene 1327. 2. Büyük belediye mühri, 3. İşbu tahdîd-i hudûd haritası belediye meclisince dahi tasdik kılındı fi 27 Ağustos sene 1327. 4. Cenûben sâhib-i sened İstiyandili Efendi arazisi, 5. Şarken leb-i deryâ, 6. Şimâlen leb-i deryâ, 7. Fabrika mahalı, 8. Şimâlen dere, 9. Dere - Garben kapusuz Ali tarlası, 10. İnşâ idilmiş fabrika teferru'âtı, 11. Cenûben sâhib-i sened arazisi, 12. Garben tarik, 13. Bir milimetre bir metre i'tibârıyla tanzim edilmişdir, 14. Garben sâhib-i sened İstiyandili Efendi arazisi, 15. 2 evlek 50 dönüm tasarruf elli dönüm iki evlektir, 16. Meclis-i Bandırma (BOA., İ.M.L., Dosya no: 91, Gömlek no: 7).

1 Nisan 1326/14 Nisan 1910 tarihinde Makriköy'de Aksu Caddesi'nde Bezm-i Âlem Valide Sultan vakfından Berthier Paşa'nın sahip olduğu harap bağ ve tarlasının 15'şer ve 25'şer arşın genişliğinde yollar açılarak, okul ve karakol inşası için alanlar ayrılması ve belirlenen sınır gereğince mahalle haline getirilmesi uygun görülmüştür. Ebniye Kanunu'nun 16. maddesi gereğince gerçekleştirilecek bu işlemler için 76. madde hükmünce 4537 kuruş harcın vezneye yatırılması ve gerekli kanuni işlemler yapılmasına karar verilmiştir (BOA., İ.M.L., Dosya no: 91, Gömlek no: 32). Ebniye Kanunu'nun 16. maddesi işlenmeyen arazi, bağ ve bostanlarını, üzerine

bina inşa ederek mahalle oluşturulması için parsellere ayırarak satmak isteyenlerin gerekmesi durumunda, alanda bedelsiz bir karakol ve okul yeri bırakmak ve kaldırım ile kanalizasyon yapmak zorunda olduklarını kaydeder (Ersoy, 2017, 91,98).

Elinde bulunan arazi, iki bağ ve bir tarladan oluşan, Sultan Bayezid-i Veli Han ve Bezm-i Âlem Valide Sultan vakıflarına kayıtlı mülklerdir. Fransa tebaasından André Berthier Paşa tasarrufunda bulunan bu mülkleri, ileride parça parça satılmak üzere arsaya dönüştürme isteğindedir. Fiyatların yükselmesini bekleyerek parça parça satmak suretiyle daha yüksek kazanç elde etmeyi amaçlamış olmalıdır. Konuyla ilgili, nezaret encümeninden düzenlenen mazbataya göre yola terk edildikten sonra toplam 77.788 zira (1 mimar zira: 0,758 metre uzunluğundadır ve 24 parmaktan oluşur. Bkz. Sözen ve Tanyeli, 1996, 260) 12 parmaktan ibaret olan tarla ile iki bağ alanı Sultan Beyazid Han ve Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın icareteynli vakfından olarak paşanın tasarrufundadır (BOA., İ.M.L., Dosya no: 91, Gömlek no: 32). İcareteynli vakıfta, tasarruf sahibi, gerçek kıymetine yakın ya da eşit olarak peşin bir kira bedelinin yanı sıra ayrıca yıl sonu cüz'i bir kira bedeli daha ödemektedir. Peşin ödenen bedel ile taşınmaz üzerinde yer alan bağ, bahçe ve binalar gibi öğeler yeniden yapılmakta ve bu haliyle yararlanana devredilmektedir. Taşınmazın mülkiyeti vakıfta kalmakta, buna karşılık sınırsız bir süre için yararlanma hakkı tasarruf sahibine ve onun ölümünden sonra intikal hakkı sahiplerine geçmektedir. Ayrıca mülkiyeti kendisinde olmamasına karşın tasarruf hakkını başkasına devredebilmektedir (Çınar, 2011, s. 108-109).

Berthier'in tasarrufunda bulunan alanın Müslüman mezarlığı ve diğer Müslüman müesseselerinden herhangi biriyle ilişkisi bulunmamakta ve üzerine bina inşasında bir mahzur görülmemektedir. Mektep, karakol için gereken mahaller haritada gösterildiği gibi parçalara ayrılarak başka kişilere satışında farklı satış bedeli üzerinden mukâta-ı zemîn ve icâre-i tahsis gerçekleşecektir. İnşa edilecek binanın uygun olmayan biçimde kullanılmaması hakkında hükümetin dikkatli davranması gerekmektedir. Tüm araziye vakfı adına toplam 1230 kuruş on para yıllık mukataa ve icâre-i müeccele verilmesi haritası gereği arazinin arsaya dönüştürülmesi uygun görülmüştür (BOA., İ.M.L., Dosya no: 91, Gömlek no: 32, 10 Nisan 1328/23 Nisan 1912).

Diğer taraftan, İstanbul'un işgal altında kaldığı 1918-1923 yılları arasında evlerin yabancı askerler tarafından boşaltılarak işgal edilmesi, halktan pek çok kişiyi zor durumda bıraktığı gibi mimarları da etkilemiştir.

Hükümet ile halk arasında önemli bir sorun teşkil eden bu durum evi işgal altında olan ev sahiplerinin kira ve tazminat talebinde bulunmalarına sebep olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne 12 Aralık 1922'de dilekçe yazan mimar Vedat Bey de Harbiye Caddesi 39 numaralı evinin işgalinden ve gördüğü zarardan söz etmiştir (Şenyurt, 2023, s. 155). 23 Mart 1329/5 Nisan 1913'te Vedat Bey gibi İstanbul'un ünlü İtalyan mimarlarından Guiliamo Semprini evinin işgalinden söz ederek bir dilekçe kaleme almıştır. Semprini'nin Ayastefanos (Yeşilköy) civarında Kalitarya'da (Şenlikköy) bulunan yazlık evine savaş başlangıcında asker yerleştirilerek hastane olarak kullanıldığı ve evde pek çok zarar ve ziyan ortaya çıktığı İtalyan Sefareti'nden bildirilmiş konunun incelenerek gereğinin yapılması istenmiştir. Karargâh-ı 'umûmi ve Sıhhiye Müfettişliği aracılığıyla yapılan tahkikat sonucunda söz konusu binanın, iddia edildiği gibi yazlık ve özel ikametgâh olmayıp 80 lira bedel ile Yunan tebaasından Vangel adlı kişiye kiraya verilmiş bir otelden ibaret olduğu öne sürülmüştür. Geçmiş zamanlardan beri bu yapının sonbahar ve kış mevsimlerinde işletilmekte olduğu, kiracısının savaşın başlangıcında binayı boşaltarak kapılarını açık bıraktığı ortaya çıkmıştır. O sırada köyün ihtiyar heyetinin düzenlediği mazbata üzerine yapının mevcut eşyası kaydedilerek saklanmış ve usul gereği hastane olarak kullanılmıştır. Söz konusu ihtiyar heyeti tarafından tutulan mazbata ile otelin yapısına ve eşyasına zarar verilmediği, kırık cam ve çerçevelerin askerler tarafından tamir edildiği ortaya çıkmıştır. Seferberlik zamanında "konakçılık" bir zorunluluk olduğu gibi Osmanlı Seferiye-i Kânûnnâmesi'nin 494. Maddesinde özel mülkte sabit ve geçici hastane koğuşlarının kurulmasına izin verildiği (yabancılara ait mülkler de olsa) yazmaktadır⁵ (BOA., BEO., Dosya no: 4683, Gömlek no: 351191). Söz konusu durumda şikâyeti geçerli kılacak bir durumun olmadığı anlaşılmıştır (BOA., HR.SYS., Dosya no: 2050, Gömlek no: 3).

⁵ İşgal kuvvetlerinin halka ait hanelere iki türlü el koyduğu görülmektedir. Bunlardan ilki rütbesine göre bir asker için bir veya iki odanın işgali, hane ya da apartmanın diğer mekânlarının hane sahibine bırakılmasıdır. Harp ve manevra zamanlarında ordular tarafından kısa süreli olarak uygulanır. Bir haneye bu biçimde iki misafir verildiği de görülür. Mülazım ve yüzbaşı rütbeleri için genellikle birer oda ve binbaşı veya kaymakam için ikişer oda alınmaktadır. Bu odalara evli subaylar yerleştirilebilir. Odalara çalışma masası ve yatak konulmaktadır. Diğer biçimdeki işgal ise hane sahibinin çıkarılarak tüm meskene el konulmasıdır. İlk biçimdeki işgalin rahatsızlık veren bir yönü bulunmaktaysa da tüm evin işgalinin önemli bir maddi zarar verdiği söylenebilir. Otelleri ve toplu kullanıma açık binaları olan şehirlerde meskenlerin işgal edilmediği görülmeğe bile İstanbul'da konutlara çeşitli biçimlerde el konmuştur (BOA., BEO., Dosya no: 4683, Gömlek no: 351191).

Mukaveleye İmza Atmadan İhaleyi Üstlenenler

Savaş döneminde en zorlayıcı etmen inşaat malzemelerindeki fiyat artışları ve güvenli bir ortam olmaması nedeniyle devam edemeyen inşaat işleriydi. Mukavele şartlarının sağlıklı biçimde oluşturulmaması, yoruma açık olması ve bu sebeplerle yarım kalan inşaatlar dışında bazı ihmaller müteahhitlerin zarara uğraması için bir sebep teşkil etmekteydi. Alaaddin Bey örneğinde olduğu gibi bazı durumlarda mukavele imzalamadan inşa işine başlayan müteahhitler bulunmaktaydı. 19 Nisan 1335/19 Nisan 1919 tarihindeki bir evrakta, Vefa Cami'nin yeniden inşası mimar Alaaddin Bey'e ihale edilerek inşaata başlandığı, ancak I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine inşaatın tatil edildiği kaydedilmiştir. Alaaddin Bey daha önce vermiş olduğu dilekçe ile teminat akçesini reddedip, mukavele yapılmadığı için ihalenin feshedilmesini istemiştir. Savaş sebebiyle ihaleyi takip eden günlerde mukavele düzenlenerek karşılıklı konuşulmamasına rağmen müteahhit tarafından inşaata başlanılmıştır. Bu sebeple ihalenin feshedilmesinin uygun olmayacağı Evkâf Nezareti tarafından karar verilerek kendisine tebliğ edilmiştir. İkinci kez verdiği dilekçesinde savaş durumu sebebiyle inşaata devam edemeyeceğinden tekrar söz ederek ya inşa ücretinin arttırılmasını ya da ihalenin fesh edilmesini ve aksi durumda hiçbir sorumluluk kabul etmeyeceğini ifade etmiştir. Bu gibi taahhütlerde nezarete verdiği dilekçelerden fiilen işe başladığını kabul ettiği ve dolayısıyla ihaleyi kabul ettiği düşünülmektedir. Mukavelenin Alaaddin Bey tarafından imzalanmaması sebebiyle kabul edilen ihale ve yapılan mukavelenin feshi zorunluluğu bulunmamaktaysa da bazı daireler ve nezaret tarafından savaş sebebiyle inşaat malzemesindeki fiyat artışları dikkate alınarak Şura-yı Devlet kararıyla müteahhitlere özel izinler verildiği belirtilmektedir. Bir tarafın arzusu üzerine mukavelenin feshedilmesi uygun bulunmuş bu gibi anlaşmazlıkların mahkeme ile çözülmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA., ŞD., Dosya no: 202, Gömlek no: 1). Bu noktadan sonra Vefa Cami'nin tamiratının yapılıp yapılamadığına ilişkin bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Evkâf Nezareti Mimarı Stefan Efendi'nin Talebi

Evkâf Nezareti mimarı Stefan Efendi'ye 26 Eylül 1338/26 Eylül 1922 tarihli bir evrakta memuriyetten af olunduğu ve kendisine verilen tamirati gerekli biçimde teftiş etmeyerek vazifesini ihmal ettiği söylenmiştir. İnşaatata gideceğini ifade ederek dairede bulunmadığı, ancak görevine de git-

mediği yapılan tahkikat sonucunda anlaşılmıştır. Daha önce de memuriyetinden azledildiği sicil dosyasında kayıtlıdır (ŞD., Dosya no: 3190, Gömlek no: 33). II. Meşrutiyet'i takip eden dönemlerde Yeni Camii sebilinin çatısının inşası amacıyla yapılan münakasaya katılmak için Evkâf Nezareti inşaat heyet-i fennesi müdüriyetine başvurduğunda, müdüriyet tarafından gelen teklif üzerine mimarlığa atanarak ve birinci sınıf mimarlarından olarak savaşa kadar gücünün yettiği kadar çalıştığını, ancak Bâb-ı meşihatten gelen bir sözlü emir üzerine azledildiğini ve seferberlik sebebiyle amele taburuna kaydedilmiş olarak askeri vazifesini İshakpaşa Tevkihhanesi inşaatında ve mimar olarak geçirdiğini ifade etmiştir. Mütareke sonrasında bir dilekçe vererek Evkâf Nezareti'ne başvuru yapmış ve azlinin kanunsuz olduğundan söz ederek memuriyete iade talebinde bulunmuştur. Nezaret tarafından hakkında araştırma yapıldıktan sonra 2 Nisan 1335/2 Nisan 1919 tarihinde eski memuriyetine tayin edilmiştir. Ancak son zamanlarda inşaat dairesi müdürünün yerine vekâleten tayin edilen Bahriye yüzbaşılığında emekli Ferid Bey tarafından aniden görevden azledilmiştir. Stefan Efendi sicil dosyasının kontrol edilmesini önermiş ve yaptığı işlerin noksansız olduğunu belirtmiştir (BOA., ŞD., Dosya no: 3190, Gömlek no: 33).

7 Teşrin-i evvel 1338/7 Ekim 1922 tarihli bir belgede Evkâf Nezareti mimarı Stefan Efendi, Evkâf Nezareti inşaat ve tamirat heyet-i fennesi birinci sınıf mimarlığında istihdam edilirken daire müdürlüğüne vekil tayin edilen, bahriye yüzbaşılığında emekli Ferid Bey'in bilinmeyen sebeplerle ve sorgusuz sualsiz kendisini işten çıkardığını yazmıştır. Mimara göre, Ferid Bey mimarlıktan anlamamakta ve etrafının telkinleriyle hareket etmektedir. Kanunsuz bir biçimde ve haksız yere memuriyetinden azledilmiş olması sebebiyle konunun etraflıca aydınlatılması için başvurularında bulunmuş ancak cevap alamamıştır (BOA., ŞD., Dosya no: 3190, Gömlek no: 33). Kendisine yapılan bu muamelenin haksız olduğunu öne sürerek bir yanlışlık yapıldığını düşünmüş ve Ferid Bey'in vekâletine tesadüf eden ve azli tarihine kadar geçen bir buçuk hafta zarfında hazırladığı keşifnâme ve raporların ibraz edilmek üzere kendisinde olduğunu belirtmiştir. Az zamanda çok iş yaptığının da altını çizmiştir (BOA., ŞD., Dosya no: 3190, Gömlek no: 33). Ancak anlaşılan, Heyet-i fenneye eski mimarlarından Stefan Efendi'nin vazifesi sırasında gevşeklik göstermesi sebebiyle memuriyetine devam etmesi uygun bulunmamıştır (BOA., ŞD., Dosya no: 3190, Gömlek no: 33).

Stefan Efendi memuriyetinin son zamanlarında Üsküdar ve İstanbul tarafında 14 parça, oldukça acil olan tamiratları gerçekleştirmiştir. Serimarlık tarafından aratılıp bulunamayınca jurnal defterinde imzası mevcut olduğu halde “mimar Stefan Efendi yapıları kontrol etmeye gidiyorum diyerek daireden çıkıyor ve nereye gittiği malum değildir” denilerek hakkında müzekkire düzenlenmiş ve maaşının yarısı kesilmiştir. Stefan Efendi sermimarın kendisini aradığı anda yapıda bulunmadığı bir zamanda diğer yapıların birinde bulunduğunu ve bunun çok kez tekrarlandığını ifade etmiştir. Ayrıca teşkilat gereği sorumlu tutulduğu görevleri sebebiyle memurların durumlarını, varsa kötü hallerini kontrol etmek ve ortadan kaldırmak amacıyla çaba sarf ettiğini de dile getirmiştir. Tüm bunların düşünülmeden yarı maaşının kesilmesinden dolayı üzüntü duymuş ve haksız bir ceza karşısında kaldığını nazıra söylemek istemişse bile, süre gelen durumlara göre haksız uygulamanın kendisini istifaya zorlamak için olduğunu ifade etmiştir. Bu olaydan bir ay sonra Evkâf Nazırı Hayri Efendi telefonla arayarak kendisini azlettiğini söylemiştir. Mütarekeyi takip eden dönemde tarafından idare edilen işlerin noksatsız yapıldığı, ancak kendisi için bir azil sebebi bulabilmek için devamsızlığının bahane edildiğini ifade etmiştir. Ancak vazifesi sırasında “gevşeklik” göstermesi sebebiyle memuriyetine devam etmesi uygun bulunmamış ve daha önce de bu sebeple azledildiği anlaşılmıştır (ŞD., Dosya no: 3190, Gömlek no: 33). 1917 tarihli bir kararname ile memurların doğrudan veya dolaylı olarak ticaretle uğraşmaları yasaklanmışsa da (Öçal, ty., s. 333) Evkâf Nezareti mimarı Stefan Efendi'nin durumu eski alışkanlıklarla hareket ettiğini düşündürür. Memuriyetine yeteri kadar zaman ayıramamasının en önemli sebebi dışardan aldığı işlerin kontrolü olmalıdır. Maddi sebeplerle memur mimarların gizli saklı sürdürmeye çalıştıkları bu işler asıl görevlerinin yapılmasında önemli bir engeldir.

Ayağının Kaydırıldığını İddia Eden Saray İnşaat ve Tamirat Komisyonu Mimarı Kaspar Nemçeciyan

Kaspar Nemçeciyan (Nemçeci olarak da geçer) Efendi saray mimarlarından Bedros Efendi'nin oğludur. Bedros Efendi bilindiği gibi Agop Balayan'ın yetiştirdiği bir hassa mimarı olarak 1870 yılında Ortaköy'de bir tiyatroya binası ve 1886 yılında onarılan Samatya'daki Surp Kevork Kilisesi'nin mimarıdır. Çırağan ve Beylerbeyi saraylarının projelerini çizerek, inşaatlarına nezaret ettiği, ayrıca Karaköy'deki Ziraat Bankası'nın yerinde

daha önceleri bulunan Hallaçyan Hanı'nın da mimarı olduğu bilinmektedir (Pamukciyan, 2003, s. 319). Kaspar Nemçeciyan ise H 1277/1860-1861 yılında İstanbul'da doğmuştur. Ortaköy Ermeni Katolik mektebinde eğitim almış, Mekteb-i Sultani Mühendislik bölümünü bitirmiştir. Babasının denetiminde saray mimarları arasında mühendislik alanında gerek uygulamalarda gerekse teorik alanda katkı sağlamıştır. Türkçe, Fransızca ve Ermenice bilmektedir. 8 Ağustos 1298/20 Ağustos 1882 tarihinde Altıncı Belediye Dairesi'ne mühendis olarak tayin edilmiştir. İkinci, Dokuzuncu, Üçüncü ve kesin olmamakla birlikte Beşinci belediye dairelerinde çalıştığı tespit edilmiştir. Daha sonra Avrupa'ya gitmiş, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ülkeye dönmüştür. 5 Mayıs 1325/18 Mayıs 1909 tarihinde 3000 kuruş maaş ile saray tamirat komisyonu heyet-i fenniye üyeliğine tayin edilmiştir. Tamirat işlerinin azalması ve yetersiz görülmesinden dolayı üye sıfatıyla çalışmayı bırakarak 50 kuruş yevmiye ile "mühendis" sıfatıyla istihdam edilmesi kendisine teklif edilmiştir. Ancak kabul etmediği için 26 Teşrin-i sâni 1325/9 Aralık 1909 yılında memuriyetine son verilerek aynı tarihten itibaren maaşının kesilmesine de karar verilir. Nazırın bir işaretiyle söz konusu tarihten itibaren maaşı kesilerek adalet dönemi olarak görülen II. Meşrutiyet döneminde mevcut kanunların ve hiçbir vicdanın razı olmayacağı bir biçimde mağdur olduğunu ifade etmiştir (BOA., ŞD., Dosya no: 3085, Gömlek no: 6).

Memuriyetine iadesini istemiş, iade tarihine kadar geçen süre zarfında maaşının verilmesiyle istihdam edilmesinin karara alınması ve aldığı maaştan bıraktığı aidat karşılığında faydalanması hakkında bir dilekçe yazmıştır. Ancak yazdığı dilekçesine verilen cevapta, saray tamirat komisyonu üyeliğinin resmi bir memuriyet sayılmayıp özel bir hizmet olduğu söylenmiştir. Ayrıca Nemçeciyan'ın söz konusu üyelikten çıkarılması da vazifesi için gereken fen ve bilgiye sahip olmamasından kaynaklı ve lüzumsuz görülmesiyle ilişkilidir (BOA., DH.SAİD d., Dosya no: 191, Gömlek no: 19). Tamirat komisyonunda görevlendirilmişse bile aslında kendisine verilen maaş bütçeye dahil olmayan bir ücrettir (BOA., ŞD., Dosya no: 3085, Gömlek no: 6). Bir başka görüş ise Kaspar Efendi'nin memur olduğu hakkında bir tereddüte mahal olmadığını, ancak memuriyete iadesinin de mümkün görülmediğini gösterir. Hizmet müddetinin maaş hesaplamasına yeterli geldiği takdirde kanunen verilecek azil maaşının verilmesi gerektiği söylenerek iş Maliye Nezareti'ne havale edilmiştir (BOA., DH.SAİD d., Dosya no: 191, Gömlek no: 19).

9 Mart 1327/22 Mart 1911 tarihli bir evrakta Nemçeciyan, detaylı bir açıklama yaparak 3000 kuruş maaş ile saray inşaat ve tamirat komisyonu üyeliğine tayin edildiğini, ancak başmimar Vedat Bey ile komisyon üyelerinden Asaduryan Efendi tarafından kendisinin fenne aşına olmadığı ve gereksizliği bahane edilerek Bâb-ı âli'ye bildirildiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Vedat Bey Kaspar Efendi'yi işten çıkardıktan sonra yerine başka bir kişiyi memur olarak almıştır. Nemçeciyan, bu durumun doğru olmadığını ve Kânûn-ı esâsi ile teminat altına alınan kişisel hukuk kurlarının hiçe sayılarak memuriyetten çıkarıldığını belirtmektedir. Ayağının kaydırılmasından sonra bir kişinin heyet-i fenniye ile inşaat komisyonu üyeliğine alınmasının iyi niyetli bir davranış olmadığını belirtir. Kendisinin gündelikle çalışan zümreden olmadığını 14 yıldan fazla bir süredir devlet memurluğu yaptığını ifade eder (BOA., ŞD., Dosya no: 3085, Gömlek no: 6). 13 Ağustos 1328/26 Ağustos 1912 tarihli bir başka belge Nemçeciyan'ın işsiz kalmadığını ve 1500 kuruş maaşla 18. Daire sermühendisliğine tayin edildiğini göstermektedir (BOA., DH.SAİD d., Dosya no: 191, Gömlek no: 19). Mimar ya da mühendis mimarların kendi aralarındaki iç çekişmelerine rağmen sistem dışında kalmadıkları görülür. Nemçeciyan'a da bir memuriyet bulunarak görevlendirilmiştir. Ancak çalışma şartlarının çok hızlı değişmesi kaygan bir zeminde memuriyet yaptıklarını düşündürür. Öncelikle düzenli ödenen aylık sisteminden sonra önerilen yevmiye usulü dikkat çekicidir. Uzun süre belediyede hizmet vermesine rağmen saray tamirat komisyonu heyet-i fenniye üyeliğine tayin edildikten sonra bilgisinin yeterli bulunmaması ve görev yapmasının lüzumsuz görülmesi, işten çıkarılması için bir bahane olmalıdır. Eğer bu görevde bir kişinin çalışması iddia edildiği gibi lüzumsuz ise bu kez Nemçeciyan'ın ardından neden başka bir kişi göreve alınmıştır? Ayrıca yine bilgisinin yeterli olmadığı iddia edildiği halde 18. Daire sermühendisliğine getirilmesi de çelişkilidir.

Hırant Dikran Manavyan: Mimar Bir Belediye Müdürünün Tekrar Atanma Talebi

Ermeni mimar Hırant Dikran Manavyan'ın Osmanlı arşivine ait bir belgede adı "Hırant" kullanılmaksızın "Dikran" olarak yazılmıştır (BOA., ML.EEM., Dosya no: 951, Gömlek no: 5). Belge içinde mimar hakkında yer alan bilgiler diğer belgelerle tutarlılık gösterdiğinden "Dikran Manavyan" olarak geçen kişinin tam adının "Hırant Dikran Manavyan" olduğu tespit

edilmektedir. Annuaire Oriental kayıtlarında mimarın adlarının baş harflerinin kullanılması ve “H. D. Manavyan” olarak yer alması bu tespiti doğrular niteliktedir. Annuaire Oriental kayıtlarında mimarın 1912’de faaliyet gösterdiği görülmektedir. Ancak tespit edilen belge gruplarına göre mimarlık faaliyetleri daha öncelere dayanmaktadır. Mimar ile ilgili ilk belge grubu İsviçre’nin Neuchâtel kentinde mimarlık eğitimi aldığı döneme rastlamaktadır. 10 Mayıs 1900’de yazılmış bir evrakta Manavyan, Neuchâtel kentinde mimarlık eğitimi alırken İstanbul’daki kardeşine bir kartpostal göndermiş ve burada “komite” kelimesini yazmış olduğundan erkek kardeşinin bir fesat komitesi ile ilişkisi olduğu düşünülmüş ve tutuklanmıştır. Bâb-ı âli Caddesi’nde bir kütüphanenin kiracısı olan Kirkor Faik Efendi’nin matbaası dâhiliye müfettişleri tarafından denetlendiği sırada Manavyan’ın erkek kardeşi Mirican’a ait dolapta Ermenice yazılan bir mektupta yer alan “komite” kelimesi sebebiyle Mirican’ın fesat komitesi ile ilişkisi olduğu düşünülmüştür (BOA., HR.TH., Dosya no: 241, Gömlek no: 75). İsviçre’nin Neuchâtel Cumhuriyeti polis dairesinden gönderilen bir varakada adı geçen komitenin Neuchâtel Cumhuriyeti içinde kurulan ve öksüz çocuklara yardım için uğraşan ve siyasetle ilişkisi olmayan bir kuruluş olduğu, Manavyan’ın da fena bir kişi olmadığı kaydedilmiştir (BOA., HR.TH., Dosya no: 242, Gömlek no: 99).

Manavyan’a ait diğer belge grubu, mimarın yaptığı görevleri ve Makriköy belediye müdürlüğünden azledilmesine ilişkin bilgileri içerir. Makriköy (Bakırköy) kazası belediye müdüriyetinden sebepsiz yere azledilerek mağdur edildiğinden söz ederek arzuhal sunmasına rağmen bir daire müdürü olarak gerekli olan idare biçimini uygulama konusunda bilgisiz olduğu ileri sürülerek işten el çektirilmiştir. 19 Nisan 1913 tarihinde Sadaret’e yazdığı dilekçede batıdaki belediyelerin teşkilatlarını mükemmel biçimde tetkik etmiş olması nedeniyle daha önceleri Mısır Hıdîvliği’nin İskenderiye Şehremaneti Fen Müfettişliği’ne ve ilerleyen hizmetleri sonrasında saray mimarlığına, oradan Mısır Nafia Nezareti başmimar ve mühendisliğine tayin edilerek takdir edildiğini anlatmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanını takip eden süreçte İstanbul’a dönmüştür. 1909-1910 tarihinde defter-i hâkâni nezareti heyet-i fenniye memurluğuna, 1911-1912 tarihinde Maliye Nezareti tahkikât komisyonu üyeliğine tayin edilerek memuriyeti sırasında devlet hazinesine yıllık 200.000 lira gelir sağlayacak bazı önemli harita ve krokiler hazırlamıştır. 1909-1910 yılından itibaren sadık biçimde görev yaptığı ve buna karşılık 1328 yılı Ocak (1913 yılı Ocak/Şubat) ayında

bir irade ile (BOA., DH.MTV., Dosya no: 60, Gömlek no: 57) Makriköy kazası belediye müdüriyetine dört bin kuruş maaşla (BOA., ŞD., Dosya no: 3172, Gömlek no: 15) atanarak kanun ve nizamlara uygun olarak görev yapmaya başladığını ifade etmiştir.

Ancak atandıktan sonra sebepsiz yere sözlü tebligat ile işten el çektirildiğini ve kendisinden daha alt kadroda olan birinin göreve getirildiğini belirterek haksızlığa uğradığını dile getirmiştir. Oysa memuriyeti sırasında belediyenin işlerini düzene sokmak ve iş akışını düzenlemek için Şehremaneti'ne sunduğu birkaç teklif dikkate alınmamış ve ülkenin gerçek ihtiyaçlarını ortaya çıkarmak için sunduğu projeler sonuçsuz kalmıştır. Belediye teşkilatının tesis edilmesi amacıyla İsviçre ile çeşitli yabancı ülkelerden memurlar getirtilerek çalıştırıldığı, ancak kendisi gibi bir Osmanlı evladının yabancıardan daha fazla liyakati bulunmasına rağmen işten el çektirilmesinin kendisine üzüntü verdiğini dile getirmiştir (BOA., DH.MTV., Dosya no: 60, Gömlek no: 57).

Yönetim, namuslu bir kişi olduğunu ve Makriköy belediyesine müdür olarak atanmasından sonra gösterdiği mimarlık ve mühendislik becerilerini kabul etmekle birlikte, birkaç aylık süreçte şehrin ihtiyacı olan düzenlemeler ve bunların uygulanmasına dair gereken teşkilatı yapabilmek için bir belediye dairesi müdüründe olması gereken hasletlere sahip olmadığını düşünmektedir. Ayrıca yönetim tarafından Manavyan'ın iddia ettiği gibi bir haksızlık yapılmadığı da belirtilmiştir (BOA., DH.MTV., Dosya no: 60, Gömlek no: 57).

12 Ağustos 1913 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı dilekçesinde Makriköy belediyesi müdürü iken Şehremini Cemil Paşa tarafından sebepsiz yere ve inceleme yapılmaksızın azledildiği ve adil davranılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca daha önce verdiği dilekçe hakkında kendisine bir geri dönüş yapılmamıştır. Şurâ-yı Devlet-i Mülkiye dairesi tarafından yapılan incelemelerde azledilmesine ilişkin bir sebep bulunmadığından bir memuriyette istihdam edilme kararı verilmiştir. Gerek bu karar gerekse azledilmiş memurun birikmiş maaşının tam olarak verilmesine dair alınan karara bağlı olarak birikmiş maaşını talep etmiştir. Memûr-ini Mülkiye-i Kânûnu gereğince yalnız mahkemeye verilen memurların maaşlarının kesilmekte olduğuna dikkat çekmiş ve kendisinin mahkemeye alınmadığını belirterek maaşının ödenmesini ve mağduriyetten kurtulmayı talep etmiştir (BOA., DH.MTV., Dosya no: 60, Gömlek no: 57).

Bundan sonraki süreçte yaptığı itirazlara ve yazdığı dilekçelere üç ay boyunca cevap verilmediğini ve mağdur duruma düştüğünü yazar. Eğer

haksızsa mahkemeye alınması ve gerekenin yapılmasını talep etmekte, değilse memuriyete geri dönmeyi istemektedir. Konuyla ilgili olarak yazdığı bir başka dilekçede kendisinin yerine getirilen şahsın kayırılmak istendiğini dile getirir. Vazifesini en iyi biçimde yaptığını ileri sürmesine rağmen görevden azlını Makriköy ahalisinin istediği kendisine iletilmiştir. Oysa iyi hizmetleri sebebiyle ahalinin memnun olduğunu ve memuriyete tekrar iade edilmesi amacıyla ahalinin bir mazbata hazırlayarak Cemil Paşa'ya sunduklarını, ancak bunun dikkate alınmadığını ve ahalinin bu gerekçeyle Cemil Paşa'yı Dâhiliye Nezareti'ne şikâyet ettiğini ifade eder. Dairede kötü davranan bir muhasebecinin azlını istemiş, ayrıca bu kişinin yaptığı işlerin denetimini talep etmiş, ancak bu isteği sonuca varmamış ve söz konusu muhasebeci memuriyette kalmaya devam etmiştir. Belgede "barakalar meselesi" olarak belirttiği konunun detaylarına girmemiştir. Bu konu hakkında fazla bir açıklama yapılmaksızın kayıtların belediye olduğuna değinir. Bunun dışında II. Meşrutiyet dönemindeki böyle kanunsuz işleri memleketin geleceği için tehlikeli görmektedir (BOA., ŞD., Dosya no: 3172, Gömlek no: 15).

10 Eylül 1913'te Makriköy eski belediye müdürü olarak Manavyan Efendi'nin Şehremaneti tarafından bir mühendisliğe tayin edilmesi hakkında karar çıkmıştır (BOA., DH.MTV., Dosya no: 60, Gömlek no: 69). Sonrasında 5 Ekim 1916 tarihli irade ile Adalar dairesi müdürlüğüne tayin edilmiştir (BOA., BEO., Dosya no: 4694, Gömlek no: 351977). Somut bir sebep gösterilmeden Makriköy belediye müdürlüğünden alınan Manavyan'ın tekrar Adalar belediye müdürlüğüne atanması bir başka çelişkili durumdur. Ancak bu durum her türlü olumsuzluklara rağmen mimarların sistemin içinde kalmayı başardığını düşündürür. 21 Eylül 1921'e ait Stamboul Gazetesi'nde Hristiyan nüfusun yoğun olduğu iki ilçe olan Adalar ve Makriköy'ün belediye müdürlerinin Hristiyan olmasının bir gelenek haline geldiğinden söz edilerek, zaman zaman değişiklikler olmuşsa bile bu durumun basında dolaylı itirazların yükselmesine sebep olmadığı ifade edilmiştir. Adalar belediye müdürü olan Manavyan'ın daha önce Makriköy belediye müdürlüğünden ayrılmak zorunda kaldığını belirten gazete haberi, Makriköy'e de bir Müslüman belediye başkanının atandığını ve bu kişinin eski Bilecik Valisi Alaeddin Bey olduğunu yazmaktadır (Stamboul Gazetesi, 1921, sny.). Manavyan, 20 Mayıs 1922'de Adalar belediye müdürlüğünden de azledilmiştir (BOA., BEO., Dosya no: 4712, Gömlek no: 353337).

Sermimar Ekrem Bey'in Azli

Sermimar Ekrem Bey ile mimar İstedaki'nin memuriyetleri dışında inşaat malzemesi ticareti yaptıkları, özellikle demir, kereste, tuğla gibi inşaat malzemelerini alıp sattıkları ortaya çıkmıştır. H. 1274 tarihli Ceza Kanunu'nun bazı yüksek memurlar hakkında tahdidi bir şekilde koyduğu ticaret yasağı, 2 Ekim 1333/2 Ekim 1917 tarihli bir kararname ile doğrudan veya dolaylı olarak ticaretle uğraşılmasını bütün memurlar için yasak kılmıştır (Öçal, ty., s. 333). Bu sebeple saray mimarlığı yapan hem Ekrem Bey hem İstedaki Efendi 1919'da bu durumdan sorumlu tutulmuşlardır. Bununla birlikte sarf edilen paraya karşılık Yıldız Sarayı'nda yapılan inşaat ve tamiratta sermimar Ekrem Bey kural dışı olarak ilk keşfi gerçekleştirmediği gibi münakasa da yaptırmayarak 24.000 kûsur liraya ulaşan inşaat ve tamiratın yapılması sırasında ya da tamamladıktan sonra inşaat defterini istediği gibi düzenleyerek müteahhit olarak belirlediği Nikoli kalfa adında bir kişiye 24.000 lirayı ödettirmiştir. Ebniye-i Seniyye Müdürü Ömer Cemal Bey'in tüm bu olup bitenden haberi olmasına rağmen sermimar Ekrem Bey ve mimar İstedaki Efendi hakkında tahkikat yapmadığı, bu iş sebebiyle ihmali bulunduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Ebniye-i Seniyye Müdürü Ömer Cemal Bey daha önce kendisine verilmiş olan önemli bir layihayı üç yıl sonuçlandırmayarak çekmecesinde saklamış, diğer bir deyişle hasıraltı etmiş ve bununla beraber görevini yapmaktan tamamen aciz olduğu öne sürülerek suçlanmıştır. Ömer Cemal Bey'in işlerine hakim olmadığına ve sermimar Ekrem Bey ile mimar İstedaki Efendi'nin kanunen azil edilmesine ve müdüriyete Şefik Bey'in tayin edilmesine karar verilmiştir (BOA., ML.EEM., Dosya no: 1310, Gömlek no: 18). Bunun ötesinde sermimar Ekrem Bey ile mimar İstedaki efendilerin memurların ticaretle ilgilenmesini men eden kararnamenin birinci ve üçüncü maddeleri gereğince mahkemeye verilmeleri uygun görülmüştür (BOA., ŞD., Dosya no: 488, Gömlek no: 52).

Bu olayda adı geçen mimarlara yöneltilen suçlamalarla ilgili bir belge görülmemekle birlikte kendilerine kanunen yasaklanmış bir hususa aykırı davrandıklarından dolayı mahkemeye verilmeleri uygun görülmüştür. Bu noktadan hareketle yükledikleri bir iş için harcama tutarlarını fazla gösterdikleri ve farkı zimmethlerine geçirdikleri düşünülmektedir. Bir diğer husus, müteahhit olarak bilinen Nikolali kalfa ile iş birliği yapılarak kendilerine ait inşaat malzemelerini bu işte kullanmış olma ihtimalidir.

Tüm bu işleri kontrol etmekle görevli ebniye-i seniyye müdürü Ömer Cemal Bey'in de sorumluluğunu yerine getirmeyerek iş birliği yapmış olması muhtemeldir. Böylece Yıldız Sarayı'nda yapılan inşaat ve tamirat işlerinde işi üstlenen ve kontrol etmekle yükümlü tüm tarafların görevlerini suistimal ederek kendilerine çıkar sağladıkları ve devleti zarara uğrattıkları sonucuna varılmıştır.

Sonuç

Hassa Mimarlar Ocağı'nın dağılması, yangınlar, depremler, göçler, nizamnameler, kanunnameler, mesleki eğitim sorunları, yabancı, gayrimüslim ve Türk-Müslüman mimarlar arasındaki rekabet, diplomalı veya diplomasız olma hali, kalfa/mimar/mühendis gibi farklı tecrübelerin bir kişide toplanması ya da farklı tecrübelere sahip kişilerin müteahhitlik yapmaları gibi mesleki dinamiklerin ötesinde sıradan insanlar gibi mimarları da etkileyen siyasi sebepler, II. Meşrutiyet, I. Dünya Savaşı, Ermeni tehciri ve Milli Mücadele yılları olarak belirlenebilir. II. Abdülhamid döneminde ülkeden kaçan ya da eğitime giden bazı mimarların II. Meşrutiyet'in ilanı ile ülkeye döndüğü, ancak bu dönemdeki uygulamaların bazı mimarlar için hayal kırıklığı yarattığı görülmektedir. I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllar, kamu inşaatlarının durduğu, inşaat malzemelerindeki fiyat artışı ve inşaatları sürdürmekte zorluk çeken mimar/mühendis ya da kalfa kökenli müteahhitlerin mukavele şartlarını yerine getirememesi dönemidir. I. Cihan Harbi'nden başlayarak Milli Mücadele yıllarını da kapsayacak biçimde inşaatlar konusundaki anlaşmazlıkların artışından söz edilebilir. Bu zamanlarda tehciri yaşayan Ermeni mimarlar için siyasi kırılma noktaları olarak belirlenirken bazı Rum mimarların da ülkeyi terk ettiği görülür (Şenyurt, 2002, s. 125).

Özellikle II. Abdülhamid döneminde mimar/mühendislerin çeşitli sebeplerle mimarlık eğitiminin yarıda kalmasının ya da yurt dışında faaliyet gösterme durumunun ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Hasan Chany gibi yurt dışına çıkmayı başarabilen bazı mimarlar II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ülkeye dönmüştür. Ancak bu durumun merkez (İstanbul) dışında da farklı mimarlık tecrübelerinin elde edilmesine engel olmadığı görülür. Ayrıca yarım kalan mimarlık eğitiminin bilgilerini kullanarak faaliyet göstermenin ötesinde ayakta kalabilmek için mimarlık dışında başka işler de yapılmaktadır. Çok sayıdaki belge, bir taraftan ayakta

kalma mücadelesi veren mimarların etraflarındaki insanlara da faydalı olmak için unvanlarını kullanarak yönetimden talepte bulduklarını göstermektedir. Özellikle Ermeni mimarların ailelerinden bazı kişileri İstanbul'a getirmek için aracı olduğu ya da hayatta olmayan mimarların akrabaları tarafından isimleri verilerek yardım talebinde bulunulduğu dikkat çeker. Çeşitli sebeplerle suçlananlar ve hükümet karşıtı olmaları nedeniyle firar edenler de bulunmaktadır.

Bilhassa göçler nedeniyle artan nüfusun 20. yüzyılın başında iskânı için kurulmak istenen mahalleler çok sayıda miri ve vakıf arazisinin arsaya dönüştürülmesi ile gerçekleşmiş ve bu dönüşümlerin gerçekleşmesinde mimarlar önemli rol oynamıştır. Mahalle kurulmasına ilişkin faaliyetlerin olduğu son dönemlerde mimarların ellerindeki arsaları değerlendirmek istedikleri ve özellikle tasarrufları altında bulunan atıl durumda olan miri ve vakıf arazilerinin arsaya dönüştürülerek bina inşa edilmesinde öncü rolleri olduğu görülmüştür. Diğer taraftan aynı dönemde savaş yıllarının zorlukları içinde kamu yapılarının inşalarında yaşanan güçlükler inşaat malzemesi fiyatlarının artmasından kaynaklanmakta ve mukavelelerde tarafların haklarını koruyan maddelerin bulunmaması önemli sorunlar ortaya çıkarmaktaydı. Hem savaş yıllarının verdiği telaş hem müteahhitlerin inşaat taahhüdü hakkındaki acemilikleri mukavele yapılmadan inşa sürecine başlanmasına bile sebep olmuştur.

20. yüzyıl başı memur mimarların azledildiği ve işe iade taleplerinin arttığı bir dönem olarak görülebilir. 1917 yılına ait kanunla tüm memurlara getirilen ticaret yapma yasağı mimarlara hem inşaat malzemesi alıp satma hem müteahhitlik yapmaya sınırlar getirmiş olmalıdır. Kontroller sıkı tutulduğu ve göz yumulmadığı müddetçe iki işi bir arada yürütmenin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Evkâf, saray, belediyede çalışan mimarlarla başmimarların işten çıkarılma durumları incelendiğinde, memur mimarın da büyük bir rekabet ortamında ve ast-üst ilişkilerinin zorlayıcı ortamında faaliyet gösterdikleri sonucuna varılabilir. İşe gelmeme, mesleki bilginin yeterli görülmemesi memur mimarın/mühendisin azledilmesi için gösterilen sebeplerdir. Aziller sonrasında ayaklarının kaydırıldığını düşünen mimar/mühendis memurların başka bir göreve atanmak için çok miktarda dilekçe yazdıkları ya da azil maaşı almak için talepte buldukları görülür. Saray mimarlığının memuriyet olup olmadığı bile sorgulanmıştır. Bütçede bu iş için ödenek ayrılmaması bugünkü anlamda saray mimarının "sözleşmeli" eleman statüsünde görülmesine sebep olmuştur. Başmimarların ve diğer memuriyet verilen mimarların ticaretle

uğraşmalarının azil edilmelerine bir başka sebep oluşturduğu görülür. İşe gelmeme bahanesiyle işten çıkarılan memur mimarlar için özel yapıların inşaatlarını ya da tamiratlarını yapma ya da müteahhitliğini sürdürme gibi sebepler önemli rol oynamış olmalıdır. Memuriyetteki ast-üst ilişkilerinin işten azillerde etkili olduğu ve kadrolarda boşalan yerlerin kolaylıkla doldurulduğu ve bu durumun rekabeti arttırdığı söylenebilir. İncelenen dört farklı alanda 20. yüzyıl başlarında hizmet veren ve azledilen memur mimar/mühendisler hak arayışlarını sonuna kadar devam ettirmiş, çalışma koşullarının zorlayıcı olmasına rağmen bazıları devletin başka kadrolarında görev alabilmiştir.

Extended Abstract

Roles and Circumstances of Architects in the Late Ottoman Period with Unknown Aspects

Oya Şenyurt⁶

ORCID: 0000-0002-4837-3960

Although there are many studies on the Hassa Architects' Quarry, little is known about the working conditions of architects working in other public institutions. On the other hand, it can also be said that it is difficult to evaluate the petitions written by architects regarding their personal or family problems beyond their working conditions and to speculate on what situations and events the architect individual may have encountered beyond their profession. In this article, architects are evaluated not only as professionals who construct buildings, set rules and determine the development of the city, but also as individuals who break the rules, whose buildings collapse, who are investigated, who plead, who asks for forgiveness, who deal with competitors, who are conspired against, who have extraordinary experiences, who pursue their land and who want a roof over their heads.

As it is known, in the late 19th century, a considerable number of architects who were invited to the empire or came to the capital of the empire on their own entered into a competition with local journeymen and architects. In the past, the failure of construction works carried out by journeymen or collapsed structures revealed some negative experiences and this situation strengthened the belief that architecture was considered a science and therefore known by architects/engineers with diplomas. It should also be emphasized that architects assigned due to migrations and earthquakes from the Tanzimat period to the beginning of the 20th century traveled to many parts of Anatolia. However, at the beginning of the 20th century, the number of architects with diplomas was not large enough to be sent wherever they were requested, and local architects with diplomas were not being trained. In addition to professional knowledge,

⁶ Prof. Dr., Kocaeli University Architecture and Design Faculty Architecture Department, E-mail: oya.senyurt@kocaeli.edu.tr

architects had to be fully familiar with the building regulations and codes. On the other hand, some architects in Istanbul established bureaus and realized the construction of both state buildings and the residences of the rich with a stronger capital. A closer look at the architects operating in these bureaus reveals that they were diverse not only in terms of ethnicity but also in terms of their countries of citizenship, and that the bureaus established through partnerships created a cosmopolitan structure in business organization.

Undoubtedly, architects are not limited to their profession. Just as political and social changes affect ordinary people today, architects have also been struggling with both professional and non-professional personal problems. Architects' living and working conditions have been affected by international conflicts and internal turmoil. Investigations for strategic posts were based on their education, their own and their family's background, whether they had been exiled to the provinces, and whether they had a history of imprisonment or arrest. On the other hand, architects made requests to the administration for their families or acquaintances for various reasons. Among these requests, petitions written for some members of their families to come to Istanbul or to travel to a different location are at the forefront. In the petitions written by the relatives of the architects, financial requests were made using the names and titles of the architects who patronized their families, regardless of whether they were alive or dead. The number of relatives making requests on behalf of architects is not small. For instance, Mrs. Seniha, the wife of architect Asım Kömürçüoğlu, requested that another person be sent to Europe instead of her husband and that her family's order not be disrupted.

In the early 20th century, it can be said that architects also contributed to the transformation of miri and waqf lands into neighborhoods through the construction of numerous buildings. In a period when there was a succession of wills regarding the use of miri and waqf lands, vineyards and orchards as land for the construction of buildings, it is seen that some architects who realized that owning land was a significant return also existed in this period. On the other hand, the evacuation and occupation of houses by foreign soldiers between 1918 and 1923, when Istanbul was under occupation, left many members of the public in a difficult situation and affected architects as well. The Second Constitutional Monarchy, World War I, the Armenian deportation and the War of Independence can be defined as periods of rupture for architects as well as ordinary people. As it is

known, the period until the declaration of the Second Constitutional Monarchy is called the period of Abdülhamit II's istibdat (oppression). During this period, constitutional rights were restricted and repression increased. As in the case of Hassan Chany, his proposals for improving the administration were met with a backlash and led to his expulsion from the country. In Egypt, Hassan Chany had the opportunity to work in offices established by foreigners and gained work experience outside his field of interest in order to survive. He returned to the country with the declaration of the Constitutional Monarchy II. The most challenging factor for architects during the war period was the price increases in construction materials and the construction works that could not continue due to the lack of a safe environment. In addition to the unfinished constructions due to unsound contract terms and open to interpretation, some negligence also constituted a reason for the contractors to incur losses. In some cases, as in the case of Alaaddin Bey, construction work was started without signing the contract.

Although a 1917 decree prohibited civil servants from engaging directly or indirectly in commerce, the situation of Stefan Efendi, the architect of the Ministry of Awqaf, suggests that he acted in accordance with old habits. The most important reason why he could not devote enough time to his civil service must have been the control of his outsourced works. For financial reasons, these works that civil servant architects try to carry out in secret are an important obstacle in the performance of their main duties. It is seen that architects or engineers did not remain outside the system despite their internal conflicts among themselves. Kaspar Nemchejian was also assigned a civil servant position. However, the rapid change in working conditions suggests that they were working as civil servants on a slippery slope. First of all, after the regular salary system, the daily wage system offered to Nemchejian is remarkable. Although Nemçeciyan had served in the municipality for a long time, after he was appointed as a member of the committee of fenniye of the palace repair commission, his knowledge was deemed insufficient and his position was deemed unnecessary, which must have been a pretext for his dismissal. If Nemçeciyan's presence was deemed unnecessary, it is contradictory that another person was appointed to the position after his dismissal and that Nemçeciyan was appointed as the 18th Department's chief engineer even though his knowledge was claimed to be insufficient. Another contradiction is the reappointment of H.D. Manavian, who was removed from the

Makriköy municipal directorate without any concrete reason, as the municipal director of Adalar.

The architect Ekrem Bey and the architect İstedaki, on the other hand, violated something that was forbidden to them by law and it was deemed appropriate to take them to court. From this point of view, it is thought that they overstated their expenditures for a work they had undertaken and embezzled the difference. It is also possible that they collaborated with Nikoli kalfa, known as the contractor, and used their own construction materials in this work. It is also possible that Ömer Cemal Bey, the director of ebniye-i seniyye, who was in charge of controlling all these works, did not fulfill his responsibility and collaborated. Thus, it is concluded that all parties who undertook and controlled the construction and repair works at Yıldız Palace abused their duties, benefited themselves, and caused the state to incur losses.

Kaynakça/References

- Afyoncu, F. (1998). XVII. Yüzyıl hassa mimarlar ocağı: başbakanlık osmanlı arşivi belgelerine göre. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avcı, Y. (2017). Osmanlı hükümet konakları: tanzimat döneminde kent mekânında devletin erki ve temsili. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bal, K. (2018). Tanzimat'tan II. meşrutiyete osmanlı'da depremler (1839-1908). *Asos Journal*, 72, 526-544.
- Can, S. (2002). Osmanlı mimarlık teşkilatının XIX. yüzyıldaki değişim süreci ve eserleri ile mimar seyyid abdühalim efendi. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Can, S. (2007). XIX. yüzyıl mimarları ve ermeniler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 167, 39-47.
- Çetin, S. (2012). Geç osmanlıdan erken cumhuriyete iç batı anadolu'da kentsel yapının değişimi: manisa, Afyon, burdur ve ısparta kentleri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme (1), *METU JFA*, 29/2, 89-126.
- Çınar, Ö. (2011). Taviz bedeli ve icareteynli ve mukataalı vakıfların tasfiyesi. *EÜHFD*, 15(1-2), 105-117.
- Dündar, A. (1999). Osmanlı mimarisinde hassa mimarları. *Dini Araştırmalar*, 2(5), 159-176.
- Eke, F. (2003). Merkezi yönetim seviyesinde planlamanın geçmişi geleceği. *Planlama*, 2003/3, 33-38.
- Elemana, H. (2023). Yıldız sarayı dış avlusundaki şale kasrı, kütüphane ve limonluk binalarının inşaa süreçleri. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Erkmen, A. (2003). Agop boyacıyan'ın istanbul'da bir özel mimarlık okulu kurma girişimi: mektep-i fenn-i mimari'ye. *Arredamento Mimarlık*, 163, 120-125.
- Ersoy, M. (2017). *Osmanlı'dan günümüze: imar ve yasalar*. İstanbul: Ninova Yayıncılık.
- Kafescioğlu, Ç., (1988). The Ottoman architect: a study of ottoman architectural profession and practice. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kohler S. A. ve Carson J. R. (1978). *Sixteenth street architecture*, United States: Commission of Fine Arts.
- Kuruyazıcı, H. (2000). İstanbul'un unutulmuş mimarları-4. *İstanbul Dergisi*, 34, 76.
- Kuzucu, K. (2016). 1892 yılında yaşanan bir inşaat faciası ve devlet. Editörler: Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, *Osmanlı İstanbulu IV: IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri içinde* (171-204).
- Memiş, F. Z. (2013). *İtalyan mimar raimondo d'aronco'nun istanbul yapılarının koruma durumlarının araştırılması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Öçal, A. (ty.). Türk hukukunda memurların ticaret yapma yasağı (Devlet memurları kanununun 28. Maddesi üzerinde bir inceleme). <https://dergipark.org.tr>, s. 330-362.
- Pamukciyan, K. (2003). *Biyografileriyle ermeniler*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Salihoğlu, E.F. (2023). *Geç osmanlı döneminde istanbul'a yapılan zorunlu göçlerin kent mekânları üzerinden incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Söğüt S. G. (2016). İstanbul'un imarı ve yangınlar-2: 19. yüzyıl istanbul'unda modern imar uygulamaları: Yangın yeri düzenlemeleri. *Toplumsal Tarih*, 271, 50-62.
- Sönmez, Z. (1999). Osmanlı mimarisinin gelişiminde hassa mimarlar ocağı'nın yeri, örgütlenme biçimi ve faaliyetleri. *Osmanlı: Kültür ve Sanat*, 10, 184-189.
- Sözen M., Tanyeli U. (1996). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şenyurt, O. (2002). *1800-1950 yılları arasında istanbul'da faaliyet gösteren Rum mimarlar*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Şenyurt, O. (2011). *Osmanlı mimarlık örgütlenmesinde değişim ve dönüşüm*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şenyurt, O. (2023). *Osmanlı mimarisine dair kısa okumalar*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Tunca, H. (2016). *Sicill-i ahvâl defterlerine göre istanbul doğumlu ermeni devlet adamları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.
- Turan Ş. (1988). Mimar ainan ve hassa mimarlar ocağı. *Tarih ve Toplum*, 10(56), 9-11.

- YAZICI, N. (2007). *Osmanlılarda mimarlık kurumunun evrimi ve tanzimat dönemi mimarlık ortamı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- _ (1958). Kaybettiklerimiz: Y. mimar Asım Kömürcüoğlu hayatı ve eserleri (1879-1957), *Arkitekt*, 1958-01 (290), 43-45.
- _ (1921). *Samboul Gazetesi*, s.n.y.

İnternet kaynakları

URL 1:

<https://smartbeyoglu.com/rehber/palazzo-corpi-43809.html>

URL 2:

<https://kulturenvanteri.com/tr/yer/pavli-adasi/#17.1/40.861492/29.255615>

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

A.MKT.NZD., Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Yazışmalarına Ait Belgeler,
BEO., Bâb-ı âli Evrak Odası,
DH.EUM.2Şb, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube Evrakı,
DH.MB.HPS., Dahiliye Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri,
DH.MTV., Dahiliye Mütenevvia,
DH.SAİD d., Dahiliye Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi defterleri,
DH.TMIK.M., Dahiliye Muamelat,
HR.İM., Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı,
HR.SYS., Hariciye Nezareti Siyasi,
HR.TH., Hariciye Tahrirat,
HR.TO., Hariciye Nezareti Tercüme Odası,
HR.UHM., Hariciye Nezareti Umur-ı Hukukiye-i Muhtalita Müdüriyeti,
İ.DH., İrade Dahiliye
İ.ML., İrade Maliye,
MF.MKT., Maarif Nezareti Mektubi Kalemî,
ML.EEM., Maliye Nezareti Emlâk-i Emiriyye Müdüriyeti,
ŞD., Şura-yı Devlet
YMTV., Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı.

Oya Şenyurt

1969'da İstanbul'da doğdu. 1991'de Yıldız Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nden mezun oldu. 2002'de aynı üniversitede "1800 - 1950 Yılları Arasında İstanbul'da Faaliyet Gösteren Rum Mimarlar" başlıklı tezi ile yüksek lisansını tamamladı. 2006'da "Türkiye'de Yapı Üretiminde Modernleşme ve Taahhüt Sisteminin Olu-

şumu" başlıklı çalışması ile doktora derecesi aldı. 2007'de Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü'ne yardımcı doçent olarak atandı. 2012'de doçent, 2017'de profesör unvanını aldı. Halen aynı üniversitede çalışmalarını sürdürmektedir. Çalışma alanı ağırlıklı olarak Osmanlı mimarlığı ve mimarlık örgütlenmesi üzerinedir.

Oya Senyurt was born in Istanbul in 1969. Graduated from Yıldız University, Faculty of Architecture in 1991. Completed her master's degree at the same university in 2002 with the thesis entitled "The Greek Architects and Their Influences in Istanbul: 1800 - 1950". Received her doctorate in 2006 with the thesis entitled "Modernisation of Structural Production and Formation of Contracting System in Turkey." In 2007, she was appointed as an assistant professor at Kocaeli University, Faculty of Architecture and Design, Department of Architecture. Assumed the title of Associate Professor in 2012 and Professor in 2017. Continues to work at the same university. Field of research is mainly Ottoman Architecture and Ottoman architectural organization.

E-posta: oya.senyurt@kocaeli.edu.tr